Forró György

A „Fekete Afrika" művészetéről a nyugat-európai vélemények és tévhitek tükrében, II. rész

AZ AFRIKAI CIVILIZÁCIÓ HIÁNYAI-VÍVMÁNYAI

III.

MEDDIG JUTOTTAK?

Rövid történelmi áttekintésünk után felvetődik a kérdés, meddig jutottak az afrikai társadalmak, közösségek különböző törzsi, illetve állami szervezésük fejlődésében a XV—XVI. században, tehát az európai hódítók betörése idején? Ekkor kerültek ugyanis mind szorosabb összeköttetésbe a betolakodó európaiak civilizációjával, ezek fölényével kellett harcba bocsátkozni — nemcsak a csatatéren, hanem elsősorban a két különböző életmód mindennapi megnyilvánulása terén. Nyugaton sokáig uralkodó, elfogadott vélemény szerint az afrikaiak „nem képesek elviselni a városi civilizációt" mert a „primitív társadalmak izolációja a betolakodókkal szemben védelemre kényszerül".

Helytállónak tűnik ezzel szemben az, hogy Afrika VISZONYLAG könnyű zsákmányt jelentett a gyarmatosítóknak. Feltételesen fogadjuk el ezt, és próbáljunk kiindulni a fenti tételből. Sorsdöntő azonban — minden összeütközés esetében, mindkét fél erejét a társadalmi viszonyok szempontjából vizsgálni.

E viszonyok keretébe tartoznak a termelési viszonyok, a termelő erők fejlettségi foka, de nem csak kizárólag ezek.

Állíthatjuk, hogy a középkori, a gyarmati érát megelőző Afrika, általába véve elérte a feudális korszakot. Igaz, nem mindenhol és nem ugyanazon mértékben. Akárcsak a feudális Európában, a dinasztiák és államok közti vetélkedés laza, ingatag hatalmi viszonyokat eredményezett. Ezek az afrikai államszervezetek azonban, valószínűleg nem voltak sem stabi-

labbak sem gyengébbek a feudalizmusra általánosan jellemző erőviszonyoknál.

Az afrikai közösségek egy része csak a félfeudális rendszerig jutott el. A szervezett államok közötti területeken, de sokszor az államok határain belül is az iszlám aranykorabeli térhódításai s a Szahara déli határ menti térségben az időnként fellépő katasztrofális szárazság is elősegítette a népvándorlásokat. A nomád pásztor törzsek a természeti adottságok vagy pedig a vallási villongások végett új életteret keresve az államok határain belül új életerőt képeztek, ugyanakkor azonban a feudális civilizációk homogenitását — törzsi hagyományokkal gyengítették.

Ne feledkezzünk azonban meg arról sem, hogy Európában is az erős központi hatalom megteremtésére a középkor utóján, az újkor elején került sor, s nem mindenütt egy időben!

Erre azonban Afrikában már nem maradt idő. Az európai betolakodók beavatkozásának koncentrikus hullámhatása következményeként jelentkező zűrzavar elért a kontinens minden részébe. Suret Canale a következőképp jellemzi Afrikában az európai kolonizációt közvetlenül megelőző időt: „Bizonyosra vehető, hogy az afrikai civilizációk, eredeti alakjaikban csúcspontjukat a XIV—XV. században érték el, valószínűleg leginkább Béninben (e név alatt nem csak Bénin államot értjük, hanem általánosítjuk annak a civilizációnak a körére, amelyet a Dahomeyi part és Nigéria délvidéke határol)"[48].

Másrészt, információk hiányában vagy felületes, jórészt rosszindulatú vélemények szerint a hagyományos Afrika társadalma elzárkózottságában, primitív konzervatizmusában a történelem útján megtorpant, közösségeik „az emberi fejlődés kezdeteitől nem fejlődtek" (Willi Posselt idézi Davidson).

A valóságban más a helyzet, mint ahogyan azt korunk kiváló és objektív afrikanistája állítja, ezért újból idéznünk kell: „Hosszú és gyümölcsöző szociális fejlődésének zenitjén Afrika, sajátos múltra tekint vissza, inkább közösségeinek harmonikus alakulásával foglalkozott, mint anyagi fejlődésével. Az afrikaiak tapasztalták, hogy a szociális harmóniát és közös boldogulást más szükségletek fölé helyezzék"[49].

Davidsonnak alapjában igaza van idealista és idillikus szemlélete ellenére is. Az afrikai középkori társadalmak az anyagi fejlődés terén lemaradtak az európai fejlettebb városi civilizációkkal szemben. Ez is azonban csak általánosságban érvényes, hiszen az európai középkori hűbéri falu, szinte hasonló mértékben lemaradt a feudalizmus és az újkor küszöbén a városokkal szemben.

Szólni kell az afrikai társadalmak szellemi felépítményéről — kultúrájának jellegzetességeiről. Ki kell térni az afrikai vallások kérdésére, hiszen Afrika esetében, nemcsak a szó szoros értelmében vett vallásról, hanem életfelfogásról van szó. Bizonyos, hogy a vallási ideológiát nem tárgyalhatjuk az egyszerű „mechanikus" dedukció módszereivel, a társadalmi és termelési viszonyok alapján. Az adott anyagi termelés viszonyainak azonban a vallási hiedelmek meghatározásában döntő szerepük van. A vallás ugyanakkor nem csak passzív tükörkép. A szellemi életben kisebb vagy nagyobb mértékben maga is aktív szellemi és társadalmi ható erővé alakul. A múltban ereje, hatása mindenhol hangsúlyozottabb volt. Ez fokozottabb mértékben vonatkozik azokra a civilizációkra, ahol az embertömegek kapcsolata a természeti jelenségekkel a mindennapi élet része, mert ezeket a jelenségeket az anyagi termelés viszonylagos fejletlenségi fokán a tudományos ismeretek hiányában nem tudták megmagyarázni. Az afrikai hagyományos vallások számos, különböző változatban ugyan, az emberi közösségeknek a természethez és egymás közötti viszonyából fejlődtek. Az „animista" közös elnevezés alatt ismert hit bizonyos szempontból többet jelent az európai értelemben vett vallásnál. Erkölcsi-, etikai hagyomány, jogi törvények, jogszokások, természetből nyert tapasztalatok, a társadalmi életben kialakult szabályok összessége, szórakozást nyújt, serkenti a művészetet, a múlt hagyományait ápolja, a történelmi tudatot formálja, tehát átfogó szellemi erőt képvisel.

E világkép kialakulásának egyik eleme az ERŐ. Ennek létezéséről korán tapasztalatokat szereztek Afrikában. A fákat, az állatokat, növényeket akárcsak az embert: életerő tartja fenn fejlődésében — ezt az erőt az új nemzedék az elődöktől örökli, az ősöknek köszönheti. Innét ered az ŐSÖK IMÁDATA. A fa erejét szintén tisztelni kell, hiszen él, terebélyesedik és erejét csemetéire ruházza. (Ezért az afrikai fafaragó szobrász illő tisztelettel közeledik a fához, megmunkáláskor igyekszik minél kisebb mértékben megsérteni a szerkezetét, szinte bocsánatot kérve. Ezért a művészek figuráikat egy darabból készítki — metszik. Ez különben nemcsak a fára, hanem minden természetes anyagra vonatkozik — a hagyományos művész tiszteli, szereti és ápolja a természetadta ökológiai környezetet!)

Hasonlóan tisztelik az iparos és művészi tevékenységhez szükséges alapanyagokat; a szaru, az állatfogak, a lopótök („calabash"), az elefántcsont, a méhviasz, a fáhács, bőr stb. anyagokat, hisz ezek mind éltek, erőt rejtenek. Az ásványi, illetve állati és növényi — organikus eredetű festéknek, orvosságnak stb. szintén sajátos életerőt tulajdonítottak, ami tiszteletet vált ki. Sőt, a színeknek szimbolikája van — erőt jelképeznek, a művész szépérzékét nemcsak kiéli az alkotásban, hanem szellemi érte-

lemmel (erővel) ruházza fel művét: a piros örömet hoz, a fehér — tisztaságot és méltóságot, a fekete — szilárdságot. Ugyanakkor a kék, a zöld, a sárga színek használata már kifinomultabb, fejlettebb kultúra jelei.

Az orvosságok gyógyító hatása, természetszerűen tiszteletet — kultuszt ébreszt. Gyógyító hatását a JÓ életerőknek (szellemnek) tulajdonítják. Feltételezik, hogy az ásványi anyagok nehezebb hozzáférhetősége végett a belőlük készült szerszámok, használati tárgyak — művészi termékek — erőt adnak, fokozzák az erőt (hiszen használatuk során növelik az ember munkaképességét), és így maguk is a hagyományos vallásfilozófia apsztrakcióiban a mindenhol jelenlevő életerőt képviselik. Érthető tehát a ritka és nehezen beszerezhető nyersanyagok tisztelete. Megmunkált — művészi alakjukban a vallási és művészi imagináció szellemi erőt ruház rájuk. Az emberi környezet holt, szervetlen eredetű tárgyaira is hasonló módon kiterjed az életerő tisztelete. A folyóvíz, a tüzet gyújtó villám esetében ez szinte magától érthető. Vonatkozik ez azonban a klán, a családi törzs alakítójának tartott állat, kő, vagy növény átszellemült erejére is, ez a TOTEM.

A természeti környezettel az animista hivő közvetlen kapcsolatban áll. Fizikai és szellemi kapcsolata egyensúlyban van. Úgyszólván „tegező" viszonyba került a környezetében (még) levő élettelen dolgokkal is[50]. Ezen túl, a fekete animista ember érzelmi kapcsolatot teremt környezetével, a környezetében levő lényekkel, tárgyakkal. Vonzódását, félelmét, tiszteletét tánccal, zenével, mesével, figuratív alkotásaival — egyszóval művészetével fejezi ki. Az animizmus filozófiája tehát serkenti a művészetek fejlődését, ugyanakkor az animizmust szolgálja és jelképezi a mindenhol, mindenben benne rejlő szellem.

A tapasztalatok tanulsága, hogy vannak jó, hasznos tények, és rossz, kárt okozó, veszélyes jelenségek. A rossz a társadalmi etika és vallás által tiltott dolog: a TABU.

Az afrikai képzőművészetben fontos alkotások: szobrok, díszek és főleg a maszkok a jó szellemet jelképezik. A művészi alkotás a jó szellem szolgálatában áll, ezt jelképezi — élvezőire szintén a jó szellem erejét viszi át. A maszk, a fejdísz, sírőr figura, a FÉTIS a jó szellem csodatevő erejével rendelkezik, erősebb a rossz szellemnél. Ezzel a hittel, megfelelő maszkokba öltözve ünnepség keretében vezették be a lányokat (vérzésük beértével) az érett korba, hogy a jó szellem kísérje őket életükben. Hasonlóan szintén a szellemek jóindulatát kérő szertartás keretében léptek a fiúk a felnőttek sorába. Maszkokba öltözve, tehát a jó szellemek-, az ősök életerejével felruházva előzőleg át kellett esniük fizikai erejük, ellenállóképességük vizsgáján. Csak ilyen ünnepélyes felavatás után engedélyezik a nősülést, ezáltal lettek befogadva a felnőtt férfiak hagyományos „titkos társaságába". A társaság tagjai tulajdonképpen a felnőtt fér-

fiak soraiból emelkedtek ki az elismert, tiszteletben tartott mesterségek képviselői — ritka tudásuknak, rátermettségüknek köszönve, ügyességük bizonyította, hogy a jó szellemek kedvencei. Ilyenek a kovácsok, a mesemondó vándor énekesek, regősök, a szóbeli történelmi és költészeti hagyomány jeles képviselői. A „titkos társaság" körében tartott „történelmi órákon" ismerték meg a múlt eseményeit, a törzs kimagasló személyiségeit. Írott törvények hiánya folytán a mágikus társaság ősimádattal áthatott szóbeli hagyományápolás nagy jelentőséget nyert, de itt fogalmazták még meg a közrend normáit, a társadalmi szabályokat és azok etnikai értelmét. Nemzedékről nemzedékre szállt a „griot", vagy az „igunéronmwon" (Bénin), „zábia" (Haussza) ajkain, hangszerein szárnyra kelt hősköltemény, a törzsi múlt, vagy éppenséggel az uralkodóház hősi dicsősége. A mágikus társaságok magyarázták az ősök akaratát, sokszor ők végezték vagy segítették a királyt az igazságszolgáltatásban. Sőt, több a mindennapi élethez tartozó rendszabályt foganatosítottak: a piaci árakat a yam gyökerétől az aranyéig — sok helyütt ők rendezték, szervezték az ünnepségeket stb. A titkos társaságok és mesemondók ténykedésében természetesen eluralkodott a túlzás, a fantáziaszülte torzítás, vagy a törzsfőnöki, illetve királyi udvar és fennség szükségszerű dicsérete, vagy esetleg a szórakozásban, művészi alkotásban a realitástól elrugaszkodott babonás fantázia. Ennek ellenére: „A jelent vagy a múltat nem annyira a gyönyörködtetés kedvéért ábrázolták, hanem elsősorban, hogy tanúságul szolgáljon!"[51] Ez talán furcsán hangzik, de a hősök tisztelete megkövetelte a múlt — való és igaz emlék őrzését, ez lényeges eleme az ősök kultuszának. Ez volt az „afrikai társadalmak egyike a központi hatású rendszabályainak. Ez szabályozta részleteiben az életet..."[52]. Ezért a szájhagyományban megőrzött történelmi események, személyek nagyon sokáig élnek, nincsenek túl sok torzításnak kitéve. Sok „griot" — képes volt generációkra visszamenőleg felsorolni az uralkodóház tagjainak teljes névsorát és tetteit.

Az afrikai vallás és filozófia nem ismerte el a halált. A halottak elhagyják ugyan a földet — de megőrzik szellemi egyéniségüket és az életerővel egyesülve azt utódjaikra ruházzák. (Az ősök tiszteletére mintázott alakok szemei keskenyek — hisz a megboldogult szelleme így is lát!). Ezért sem másítható meg az ősöktől átvett hagyomány (innét azonban a konzervativizmus is), hisz az ősök is „tagjai" a társadalomnak, úgyszólván „jelen vannak" a MA közösségében!

Az istenségek fogalmai — természetes erőkhöz, jelenségekhez, dolgokhoz is fűződnek: a vihar, a kígyók, a fák, a vas stb. erejéhez. A fő erő a főistené. A nigériai Joruba nép főistensége „Olodumare" teremtette a földet, ő azonban nem befolyásolja a személyi sorsokat. Olodumare négy nap alatt teremtette a világot s az ötödik nap a pihenés, fohászkodás s

az öröm napja. „A négynapos munkahét legjobban megfelel a trópusi éghajlat követelményeinek[53]". Béninben; csak négy napra oszlott a hét, a világ négy tájáról nyerte elnevezéseit:

Eken — kelet, a pihenés napja
Orie — nyugat
Aho — dél
Okvo — észak, ezen a napon az Oba tartja fogadásait[54].

Egyes mágikus szokásokról már szó volt (felnőttavatás). Az ilyen varázslatos rendezvényeket bűvös mozdulatokkal, szavalattal, énekkel stb. kísérve, azonban több más alkalommal is tartottak: hálaadás, szárazság stb. esetén. A MÁGIA a közösségnek szolgál, termést biztosít, míg a jövendőmondó — varázsló az egyént szolgálja, a rossz erőktől óvja. Említettük már a mágiával kapcsolatos fétist. A FÉTIS mágikus erővel felruházott tárgy, figura. A mágia miatt az európai szemlélet sokáig elmarasztalta az animista pogányságot annak ellenére, hogy sok tekintetben párhuzamot vonhatunk e szemlélet és az európai hiedelmek, vagy az egyistenhivő, civilizáltnak tekintett vallások hasonló szokásai között, pl.: a feszület előtti térdeplés abban a hitben, hogy az Isten valóban az eucharisztiában rejlik, vagy az újszülött keresztelése amikor a „szentvíz" a pogány hiedelmekéhez hasonló funkciót nyer? A „védőangyal" nem emlékeztet a fétisre? A csodatevő szentek az animizmushoz hasonlóan földöntúli erővel vannak felruházva a vallásos képzeletben.

Kölcsönhatások

Érdekes, hogy egyes szerzők utalnak az animizmusban fellelhető más vallások elemeire (vagy fordítva). Így Ademoyega[55] az afrikai polietizmusban judeai eredetű mítoszokat ismer fel: a világ teremtése. Ógörög—római eredetűnek tartja az istenek fizikai immanenciáját (vagyis isteni erejüket fizikai jelenségükben). Suret Canale[56] nem tartja kizártnak, hogy az iszlámon és a kereszténységen kívül a zsidó vallás is hatott a kontinens északi partjairól, ahol akkor aránylag népes zsidó települések léteztek az arab népekkel egy időben.

Ki kell hangsúlyozni, hogy Afrikában a VIII. századtól kezdve az iszlám, a XV. századtól kezdve pedig a katolikus vallás kezdett teret hódítani a hagyományos afrikai vallások kárára. Az iszlám az európai hódítások idejében azonban még inkább csak a városok, az uralkodó elit vallása volt. Falun, a tömegekben nem tudott mélyebb gyökereket ereszteni. A kereszténység is, városokból kiindulva terjeszkedett. Mindkét befolyás (a különbségek ellenére) a maga nemében és idejében a magasabb anyagi kultúra, az írásbeliség, a haladás hordozója volt. Mindkettő ugyanakkor

(a katolicizmus valószínűleg fokozottabb mértékben?), a maga sajátos módján az idegen hatás, életmód és idegen hatalom előfutára, segédeszköze volt. Az afrikai társadalom erkölcsi erejét, rendjét ásták alá, megtörték az afrikai ellenállást. Ez a hatásuk nagyon érezhető az iszlámra vagy kereszténységre áttért afrikaiak magatartásában, akik az új vallásukba a hagyományos hitük és szemléletük sok elemét vitték magukkal. Úgymond „mentették át". Ez már egy külön téma, de jellemző Nkrumah esete is, aki politikai karrierje kezdeti, felfelé ívelő szakaszában 1956-ban írt politikai programját tartalmazó önéletrajzában, eredetéről, gyerekkoráról szólva fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy katolikus házban született, sőt katolikus egyházi iskolában kezdett tanítani, családjában azonban törvényként tisztelték és tartották a hagyományos afrikai szokásokat! (többnejűség (!), név-választási szokások, klánon kívüli nősülés stb.) Nkrumah gyerekkora századunk első évtizedébe esik![57]

Az animizmus serkentő és fékező hatásai

Megállapítható, hogy az afrikai hagyományok és vallásfilozófia aránylag magas fokú harmóniáról, és szoros kapcsolatról tanúskodnak az ember és a természetes környezete között. Másrészt a fokozatosan változó, helyenként különböző társadalmi viszonyokhoz alkalmazkodva, azokat ápolva, úgy tűnik, hogy ez az életszemlélet kis mértékben serkentette a termelő erők fejlődését, inkább a még teljesen ki nem fejlődött oszálykülönbséget kiegyenlítő szellemi hatást gyakorolt. Serkentő szellemi ereje azonban erkölcsi, etikai, közegészségügyi, kézműipari és a művészet terén vitán felüli! Ismert tény például, hogy az animizmus sok változata szigorúan tiltotta a vérfertőzést, a rokonok házasodását. Idősebb férfiaknak tilos volt a fiatal asszonyok, lányok elcsábítása, ilyen eset „botrányt jelentett" írja Monica Wilson[58]. Említettük már, hogy az afrikai vallás forrásainál és hatásánál fogva meghaladja az európai értelemben vett vallás fogalmát. Tulajdonképpen az afrikai életfelfogás rendszerezett gyűjteménye, kódexe. Normái az afrikai társadalmak körülményeiből erednek és a társadalmat szolgálja szerteágazó íratlan törvényeivel, rányomja pecsétjét a mindennapi tevékenységekre.

A családi élet poligámiája a matriárhátus egyes fennmaradt jellegeit viselte. Az első asszony volt a háztáj ura. A király első felesége fogadta a hűbéresek, törzsfők hódolatát, az ő beleegyezésével kerültek a többi asszonyok a házi tűzhely mellé, és ő szervezte a háztáji munkát a gyerekek körüli gondoskodást stb. Az öröklés sok helyütt az anyai vonalhoz fűződött.

Kézműipar

A képzműipar és termékei a közszükségleti tárgyak készítése és használata is az animizmus jegyeit viselik. A használati tárgyak sem, de még a hangszerek sem képeznek kivételt. A hordó alakú fahéncsből készült, vas karikával feszített, bőrrel ellátott kettős „beszélő-dob" egyaránt szolgált vallási rendezvények idején és hirdetési célokra. Az agyagkorsóra húzott organikus eredetű, hártyás (membrános) dobok és a fából, bőrből, sokszor bronzzal díszített dudák, a „málo" és a „goje" az európai hegedűre emlékeztető hangszer, vagy a „garaya" a vadászünnepségek kedvelt húros hangszere, szintén vallási „rekvizítum", de ugyanakkor kézműipari, művészi kivitelezésű alkotás is.

A kézműipar művészi jellege megnyilvánult ugyanúgy a kosárfonók finom gazdagon ékesített munkájában is, akárcsak az aranyfeldolgozó ékszerészeknél, hisz egyik-másik is fejből, teljesen szabadon alakított bonyolult díszítőelemeket.

A kovácsok munkája, akárcsak az aranyműveseké, az istenség védnöksége alatt állt. A vasércet, mint az aranyat is sok helyütt hordalékanyagból bányászták. Az alluviális eredetű ásványt „calabash" lopótökben mosták ki, mielőtt mésszel keverve olvasztották, majd rudakat készítettek belőle. A lopótök különben nagy becsben állt, értékes növénynek tartották. Ketté vágva vagy csak belsejét kitisztították és megszárították. Tápanyagon kívül különféle kancsó, tányér, edény készült belőle. Kívülről ásványi eredetű porokkal vonták be, így tartós, védett edényeket nyertek, majd díszítő karcokkal ékesítették. Tökből készült még az evő és merő kanál, sőt a szépen alakított ujjvédő és a festőművész ecsetje is!

A gelencsérek, fazekasok szépen alakított és díszített termékeiket, égetett agyag (terrakotta) szobrocskáikat fazekas korong nélkül készítették (nem ismerték a kerék alkalmazását!) Rendszerint miután a különböző nagyságú és alakú tököt kivájták és símára csiszolták, agyagréteggel vonták be. Ezután került sor az égetésre. Ez két fokozatban történt, először rendszerint az agyag edény belsejét égették, azután az egész edényt újra erős tűzbe tették. A víz vagy olaj, bor, tárolására használt legnagyobb edényektől kezdve az egészen apró figurák, csészék, ibrikek is agyagból készültek. Természetesen a főzőedények is. A vörös-fekete égetett agyagból készült közhasználati tárgyakat gazdagon díszítették, fényesre csiszolták. Érdekes, hogy az ornamentika, a figurák között fellelhető az európai művészeti stílusoknak és irányzatoknak megfelelő kifejezésmód több válfaja: a naturalizmus, expresszionizmus, a fantasztikus, absztrakt vonalvezetés mind az alakok megválasztásában, mind a festésben, rajzokban. Már említettük, a kosárfonás is fejlett volt, nagy fedővel ellátott, fonott (fahéncs, raffia stb.) kosarakat és apróbbakat nagy választékban

készítettek: négyszögletes, kerek, ovális, gömbölyű, háromszögű alakban ismertek. Eredeti alakjukban és eredeti díszítéssel még most is megtalálhatók Afrikában.

A gyékényszőnyegeket, takarókat különböző anyagból szőtték vagy fonták e mesterség kiváló művelői. A legkülönbözőbb házi vagy vadállatok bőrének, belső részeinek, szőrméinek cserzése, feldolgozása az őskor óta ismert. Természetes cserző anyagok és festékek segítségével számos díszes tárgy készült. Stílusukon idővel az iszlám behatolásával, eluralkodott a marokkói forma és ornamentika.

A már ismertetett, primitív, földbeszúrt pálcikák segítségével végzett szövés lábitós szövőszéken jelentős kézműiparrá fejlődött. Ismert volt a vízszintes és a függőleges szövőszék is. Feltehető, hogy a lábitós szövőszék a négerektől ered.[59] Heinrich Barth, német utazó a XIX. század derekán, az észak-nigériai Kano városban járt, mely a földrész belsejében fekszik. „Véleménye szerint az ott virágzó gyapottszövés termékeit az atlanti óceán partjaitól kezdve a kongói őserdők túlsó határáig árulták. Becslése szerint ennek a szövőiparnak évi termelése 300 millió „kurdi" értéket tett ki. (a „kurdi" pénzegység leginkább kagylóhéj alakban volt forgalomban) ... az olvasó bizonyára megérti, milyen nagy értékről van szó, ha számításba vesszük egy család egész évi fogyasztása fedezve van 50—60 000 „kurdi" értékéből (4—5 akkori angol fontnak felel meg)"[60]

Iparművészet — szobrászat

Végezetül szólni kell az (elefántcsont és) fafaragásról. Valószínű, hogy az afrikai fametszőket művészetükben nem szárnyalták még túl. Ezért úgy tűnik a negro-civilizációk fafaragó művészetét nem lehet méltón értékelni. A fekete ember imádja a fát, amely az anyaság szimbóluma, mert gyümölcsöt hoz, utódjai vannak, tehát az ősök kultuszába illeszkedik. A művész, mint említettük, mélyen tiszteli anyagát, ezért nemcsak hogy egy darabból készíti alkotását, hanem tiszteli az alapszerkezetét — a szobrok alakja a fatörzs formáját (henger alakban) és vertikális tengelyét követi. A figurális kompozíció oszlop alakú. A lehető legmesszebbmenően számontartva az alaki követelményeket a művészi alkotás elsősorban az intenzív érzelmek megnyilvánulása. A forma-kreáció másodrendű. A szoborban a szellem székel, nem látható, de érzékelhető. Ez a fogalmi realizmus — alaki absztrakció. A szellemek jelenlétét jelképezi a fej, a köldök, a fejdísz, a haj, az ékszer kidomborítása (ezek mágikus ereje a jó szellemet képviseli), melyek részleteikben realisztikusan hatnak. A végtagok viszont nem fontosak, alig kivehetőek. A művészi alkotás egészében véve hangsúlyozottan stilizált, absztrakció.

Vésnökök, fafaragók már a pásztorkodó ókorban is jelentkeztek. A fa anyaga viszont nem tud ellenállni az idő vasfogának, a trópikus éghajlati övezetben 100—200 év a figurák végső élethatára. Habár bronzlapokkal, organikus és ásványi eredetű anyagokkal (pálmaolaj, festék stb.) igyekeztek tartósítani (és díszíteni), de nem tudtak lényegesen változtatni a dolgok menetén. Ezért az ősök tiszteletére, a halottak védelmére készített figurákat, a mágia szükségleteire alkotott maszkokat aránylag sűrű időközökben kellett felújítani. A felújítás, tehát új szobrok, maszkok készítése nem lehetett közönséges másolás (habár erre utal a jellemző konzervativizmus, mert az ősök szelleme a hiedelem szerint a legkorábban kialakult formákban él), minden művész, minden új nemzedék valami újat, változást hozott. Jansen szerint[61] a művész a fenti keretek között mind inkább törekedett, hogy az új mű egyszerűbb legyen, csak a mintha legfontosabb részeit alkossa újra, és így mind elvontabb, absztraktabb lett. Valószínű, ilyen módon került sor a figurák leegyszerűsítésére. Viszont Jansen sem tudja elfogadhatóan megmagyarázni, hogy egyazon környezetben, egy időszakban, egy közös célból (vallási relikvium) készült alkotások között miért vannak nagy különbségek. Ez csak különböző művészfelfogásból, szemléletből fakadhat. Világhírű a „Baluba" törzsből eredő ereklye a térdelő asszony edénnyel a kezében, az extázis kifejezésével az arcán. Feltehetően varázslati jelenetet örökít meg. Az eddig ismertettek alapján feltételezhetnénk, hogy ez is elvont, stilizált alak, de nem így van. A figura finom, aprólékos kidolgozású, arcán elmélyültség vonalaival. Gina Pischel ismert művében[62], a jelenséget azzal magyarázza, hogy miután világhírnévre tettek szert, s esztétikai értéküket felismerték kialakult e művészeti stílus széles panorámája, nevezhetjük expresszionistának, apsztraktnak, tetszés szerinti értelmezést adva, mert a „Fekete művészet nyugati értelemben nem osztható csoportokra, irányzatokra, iskolákra". — Az Európában jól ismert művészi konvencionalizmusról lehet szó tehát Afrikával kapcsolatban. Szembetűnő a művész alkotószabadsága és egyenes, közvetlen viszonya a természethez, az emberek szellemi világához. Az afrikai képzőművészet széles skálájának kibontakozásával — fenntartással mondva, „stílusok", irányzatok" életrehívásával bizonyítja térben és időben változatosságát, fejlődőképességét.

A társadalmi fejlődés...

Az afrikai civilizációk társadalmi, állami, kulturális fejlődéséről szólva, az európai hódítók, kultúrák betörése előtti időszakban a következőket mondhatjuk: A társadalmi viszonyok, az anyagi termelés és a szellemi élet fejlődésében jelentős, felfelé ívelő eredményeket, sajátos formákat ér-

tek el. (Így válaszolhatnánk meg tömören a III. rész elején feltett kérdést.) A további fejlődésre nyílt lehetőségek voltak. Ezzel szemben „úgy tűnik, hogy az afrikai civilizációkat elfojtották, leállították (fejlődésükben — F. Gy.) teljes kibontakozásuk előtt"[63].

Amikor nyugaton a műszaki fejlődés az aránylag lassan döcögő szekeréről a száguldó vonatra készült átszállni, Afrikában a fejlődés szekere kátyúba rekedt...

Miért és hogyan torpant meg Afrika fejlődése, miért maradt le a következő századok folyamán olyan nagy mértékben, miért növekedett a távolság a nyugati civilizációk rohamos fejlődése és Afrika lemaradása között? Az első európai hajósok a XV. században értek Afrika partjaira. Teljes 400 év telt el, míg az európai hódítóknak sikerült a XIX. század végén behatolni Afrika belsejébe! Ekkor ott már stagnáció, visszaesés volt észlelhető. A gyarmatosító hatalmak úgyszólván csak a széteső, régi birodalmak és városállamok maradványait találták. Ezek a környező nomád törzsekkel, népekkel szinte semmilyen kapcsolatot nem tartottak fenn. Mi történt időközben? Hogyan esett ki Afrika fejlődéséből 3—4 sorsdöntő jelentőségű évszázad? Ki tépte ki történelem könyvének értékes lapjait? Bizonyos, hogy az afrikai feudális államok labilis szervezetek voltak, mint az európai hűbéri államok is. A környező területen lezajló népvándorlások, valamint a pásztorkodó törzsek és a városok életében még jelenlevő törzsi maradványok, szokások gyengítették az államok szervezetét. Ezek a belső okok azonban egyedül nem képezhettek akadályt, pusztán ezekre nem vezethető vissza a társadalmi fejlődés lemaradása. Hisz éppen ilyen törzsi, nomád körülmények között ALAKULTAK KI, századokkal előbb a nagy afrikai államszervezetek is. Némelyik közülük többszázadnyi virágzást ért meg.

A külső beavatkozás és annak belső következményei zúdították Afrikára a legnagyobb történelmi tragédiát! A rabszolgakereskedelemről van szó, ez volt az a végzetes seb, amely Afrikát érte, s amiből nehezen, csak napjainkban kezd lábra állni.

A társadalmi fejlődés kezdetei: a rabszolgaság

Afrikában, akárcsak földünk más részein, az európaiak betörése előtt is volt rabszolgaság. A hagyományos afrikai rabszolgaságot alapjaiban kell megkülönböztetnünk az európaiak által bevezetett rabszolgakereskedelemtől. E két jelenségnek lényege, módszerei, eredete, társadalmi rendeltetése, következményei és méretei nem hasonlíthatók össze! Beszélnünk kell mégis róla, mert sokáig tartotta magát az a hiedelem, hogy Afrikában a rabszolgaságot nem az európaiak honosították meg. E vélemény szerint a

rabszolgakereskedelem az európaiak érkezése előtt Afrikából az arab világ felé irányult, azután pedig csak „irányát változtatta"! Azonkívül, sokáig még a rabszolgakereskedelem betiltása után sem ismerték el mindig milyen nagy mértékben befolyásolta — gátolta fejlődését.

A hagyományos afrikai rabszolgaság nyomai az ókorig vezethetők vissza. A hadifoglyok voltak az első rabszolgák. Egyes afrikai törzsek azonban, soha se nem ismerték a rabszolgaságot. A Fang (Gabon) nyelvben nem létezett szó, amely a rabszolga fogalmát fedi.[64]

Afrikában a XVI. századig nem voltak ismeretesek a „klasszikus" rabszolgaság formái, amelyek a földközi tengermelléki antik, görög—római viszonyokra jellemzők. (A rabszolgaság európai értelmezése a római jogból ered. Ez gátolta az afrikai eredetű „rabszolgaság" szociális jellegzetességeinek megértését). A rabszolgaság afrikai patriarchális változata, a hadifogolyból vagy később az eladósodással vált rabszolgát — a család tagjaként kezelte. A szabad emberek nem éltek a rabszolgák munkájából, hanem azokkal EGYÜTT dolgoztak, a rabszolga csak a családi munkaerő kiegészítője volt[65]. A rabszolga munkájával törleszthette adósságát vagy annak értékét, tehát újra elnyerhette szabadságát. Nősülhetett szabadon született hajadonnal, illetve férjhez mehetett szabad férfihoz. Az ilyen viszonyból született gyerekek nem örökölték a rabszolgaságot. Elmondhatjuk, hogy a rabszolgaság nem egy REPRODUKÁLHATÓ OSZTÁLYHELYZET, a második generáció a közösség teljes jogú tagja lett. A rabszolgakereskedelem az arab közvetítők által — főleg háremeik feltöltésére — ritkaságszámba ment. Kivételesen a Szahara határvidékén a szárazság okozta éhség esetében fordult elő. Az arab országok irányában a rabszolgakereskedelem főleg a (arab) hódító hadjáratok során terjedt el.

Korlátozott volt a rabszolgák adás-vételének lehetősége. Központjai a nagyobb városok. Azonkívül a vándor-pásztor törzsek hódításaik során jutottak rabszolga zsákmányhoz és ezeket további vándorlásaik során, esetleg a következő városban bocsátották áruba.

Az afrikai rabszolgák nem voltak teljesen jogfosztottak. Sokszor soraikból verbuválták a városok uralkodói a katonaságot (s ekkor visszanyerték szabadságukat)! A rabszolgák ezenkívül törvényszerűen, bizonyos jogokkal rendelkeztek, gazdáik pedig kötelezettségeket vállaltak irántuk. „Bornu államban, a királyok rabszolgákat bíztak meg a külső tartományok igazgatási feladataival"[66]. A hagyományos afrikai rabszolga Mary Kingsley szerint: „... nősülhetett tetszése szerint, saját tulajdonnal rendelkezhetett, jogosult volt eskütételre, ... Az Ashanti nép tíz rabszolgája közül kilenc bizonyosan a gazda családtagjává vált..."[67]

A tragédia, a valódi rabszolgaság csak az európaiak jövetelével következett be. Leo Africanus már említett jelentése rendkívül felcsigázta Európa érdeklődését a titokzatos fekete földrész iránt. Leo ajánlotta a pápának és az európai uralkodóknak, hogy lépjenek közvetlen érintkezésbe az arab közvetítők kikerülésével a fekete országokkal, ahol aranyporhoz, elefántcsonthoz, malaguetta borshoz, pálmaolajhoz és más értékes áruhoz juthatnak. Az érdeklődést fokozta még az indiai — nyugati hajóút, ez pedig csak Afrika körülhajózásával, Afrikára való támaszkodással volt lehetséges. A XV. században e tengeri út feltárására törekedve vetettek horgonyt az első európai hajósok Afrika nyugati partjain. Minden újabb utazás, fokozta az érdeklődést. Az angolok első sikeres afrikai hajóutazása után, 1555-ben a Themze folyó torkolatánál a kikötőben 400 font arany és 250 elefántcsont került a rakpartra! Ezt megelőzően az amerikai „Nyugat Indiai" szigetek (helytelen elnevezés, hiszen tulajdonképpen a Karibbi tengert határoló szigetekről van szó), Brazília, új lehetőségeket kínált az európai—spanyol betolakodóknak. Az ottani telepes mezőgazdálkodásban és az ásványi kincsei feltárásában nagy munkaerőhiány jelentkezett. Amerika gyéren lakott népessége, a trópusi munkához nem szokott és gyors gazdagodásra vágyó európaiak Afrikában találták meg a fellendüléshez vezető kiutat. Az afrikai rabszolgakereskedelem rendkívül gyorsan fejlődött. Hamarosan ez lett az európai érdeklődés szinte kizárólagos célja Afrikában. Milyen tragikus történelem: Amerika és Afrika leigázásában, kizsákmányolásában a rabszolgakereskedelem vezetőszerepet nyert. Egy csapással két célt ért el az európai kolonializmus. A kapitalizmus előestéjén és kezdeti feltételei mellett jelentkező munkaerő- és nyersanyagszükségletek biztosításában az afrikai munkaerő- és a két Amerika nyersanyag forrásaira nagy szükség volt. Alig telt el kilenc év, Kolumbusz Kristóf első amerikai utazásától és a spanyol uralkodóház máris rendelettel törvényesítette az amerikai spanyol gyarmatok „rabszolga importját".

Megindult az évszázados embervadászat. Való méreteiről sok forrás szól ugyan, részleteket ismerünk meg csupán, s ezek alapján[68], hozzávetőlegesen felmérhető a XVI—XIX. század során Afrikából elhurcolt rabszolgák száma.

A két Amerikába és a Karibi szigetek felé szállított rabszolgák száma már a XVI. században 900 000 főt tesz ki. A következő száz évben a rendeltetési helyükre érkezett rabszolgák száma eléri a hárommilliót! A XVIII. században, a rabszolgakereskedelem tetőfokára ér, hétmillió rabszolga érkezik az amerikai ültetvényekre, bányákba, majd 70 000 évente, ami az akkori hajók nagyságát, sebességét tekintve magában is nagy tel-

jesítmény. Nem csoda, hiszen a század utolsó negyedében egy rabszolga „beszerzési költségei" Afrika földjén, átlagosan három angol font, a brazíliai s más ültetvényesek viszont átlag 100 angol fontot fizettek egy munkaképes rabszolgáért[69]. A XIX. században, amikor az európai hatalmak jó része már betiltotta a rabszolgakereskedelmet — a század derekáig, még mindig illegális vagy fél-legális úton, az angol-Afrika partmenti hajózárlatot kikerülve, újabb négy-öt millió rabszolga került az amerikai földrészre és a környező szigetekre (Haiti, Kuba, Portorico stb.). Ez összesen 15—20 millió rabszolgát tesz ki!

A kiszállított rabszolgák száma azonban közelről sem egyezik meg a rabszolgakereskedelem áldozatainak számával. Az embervadászat és a kereskedelem okozta harcok, összetűzések — valódi háborúkat idéztek elő Afrikában. A rabszolgák gyötrelmes menetelése elfogatásuk helyétől a kikötőig, ottani táborozásuk a hajók érkezéséig — miután a partmenti piacon gazdát cseréltek, majd a tengeri hajóút kínjai a túlzsúfolt fedélzeten: étel-, ital-, néha még elegendő levegő hiányában is, mind-mind megkövetelte áldozatait, minden Amerikába érkezett rabszolga legalább még öt ember életét követelte (W. E. B. du Bois számításai, idézi Suret Canale[70]).

A rabszolgakereskedelem kizárólagosan az európaiak történelmi gonosztette, Afrika szerény számítások szerint legalább 60—100 millió lelket veszített! Más értékelések viszont a három és fél évszázadnyi rabszolgakereskedelem áldozatainak számát teljes 150 millió főre becsülik![71]

Afrika véradója tehát meghaladta a középkorban Európában dúló „fekete halál" áldozatainak számát. (A XIV. században Európában a pestis 25 millió ember életét vette el). Becslések szerint kontinensünk akkori lakosságának egyharmadát pusztította el a járvány. Az afrikai rabszolgavadászat: a „fehér halál" — feltehetően Afrika akkori lakosságát megközelítőleg felére csökkentette! Egyedül Angola, a nyugati part leggazdagabb rabszolga forrása hárommillió rabszolgát adott, míg 1929/30-ban Angola lakosainak száma hozzávetőlegesen alig éri el a hárommilliót![72]. A rabszolgaság súlyos következményeit Afrika még ma sem heverte ki teljesen. A XVII. században Afrikában élt a világ lakosságának egy ötöde — manapság az afrikai lakosság az emberiség egy tizenharmadát képezi[73].

A mai magas szaporulat ellenére Afrika lakossága 1930-ban cca 164 millió, a hatvanas években csak 300 millió lélek; (10 lakos jut négyzetkilométerenként!) A Nílus torkolata és völgye sűrűn lakott területeit leszámítva Afrika jó része a leggyérebben lakott földrészek közé tartozik. A már említett Angolában például az aránylag kedvező természeti adottságok ellenére ma is csak cca 5 milliós lakosa van. 5 lakos jut négyzetkilométerenként!

Afrika veszteségének tragikus genocid következményei ezzel azonban még közelről sem merülnek ki. Természetes, hogy a rabszolgakereskedőket a lakosság legszebb része érdekelte, a legjobb alakú, munkabíró fiatal férfiak és nők estek áldozatul. Az egész lakosság legvitálisabb, legerősebb, legegészségesebb része lett az európaiak hajtóvadászatának zsákmánya. Eleinte a rabszolgakereskedelem szükségleteit, kalózkodás, embervadászat, léprecsalás stb. útján fedezték. Később pedig a partmenti törzseket lekenyerezéssel vonzó európai áruval, fegyverrel, lőporral, alkohollal stb. vették meg — a történelem szörnyű tragikus játéka folytán egymásra uszították a törzseket, népeket, államokat. Az afrikai népek egymás közötti harca volt az ember-áru kiapadhatatlan forrása! A Niger folyó deltájánál az Elefántcsont-part vidékén de másutt is a kis halászfalucskákból alakultak ki a rabszolgakereskedelem piacai, ahol az európaiak átvették a kontinens belső területeit is átszövő hálózattól a rabszolgákat. A szomorú sorsra ítélt Afrika így aztán saját romlását segítette elő. Minden produktív foglalkozás vonzóereje messze lemaradt a rabszolgavadászat és űzérkedés kínálta lehetőségekkel szemben.

Habár az európaiak formális hatalma csak a szűk partmenti övezetre korlátozódott, az általuk szervezett és irányított rabszolgakereskedelem, embervadászat romboló hatása érezhető volt a kontinens minden részén.

A rabszolgakereskedelem a lakosság számbeli veszteségénél sokkal súlyosabb következményekkel járt a társadalmi és kulturális fejlődés szempontjából. Alapjaiban támadták, aláásták, erjesztették, bomlasztották a hagyományos fejlődés minden eredményét, vívmányát. Az erkölcsi, etikai felfogásukat fertőzték meg. Ehhez párosult még a keresztényi megnyugvásra, alázatra oktató hittérítők munkája (s ezzel szemben eltörpült az írástudást és műszaki felvilágosodást terjesztő ténykedésük). A rabszolgakereskedelem okozta mély seb Afrika egész testét érintette a társadalmi szervezetében, túlzás nélkül állítható, valódi káoszt, zűrzavart idézett elő. Egymás ellen uszított — környezetükből kiszakított népek, láncreakció hatásában — felkészületlenül és erőszakosan egy idegen, ismeretlen életformával találkoztak, ismeretlen értékek világába kényszerültek. Való csoda, hagyományos vitalitásuknak köszönhető, hogy ilyen körülmények között civilizációjuk nem tűnt el nyomtalanul!

Az így legyengült, belső erejében, termelési és társadalmi viszonyaiban, szemléletében megbolygatott és iránytvesztett Afrika; természetesen az európai betolakodóknak aránylag könnyű prédája lett. Ezért a II. rész elején feltételes állításunk, kiindulópontunk is vitatható. Hiszen a műszaki felkészültségében összehasonlíthatatlanul erősebb ellenféllel szemben nem igen tudtak ellenállni, mégis, a politikai és katonai leigázás, illetve Afrika „feltárása" és végleges meghódítása, az első portugál hajósok partraszállásától számítva nagyon lassan folyt. Majd, ötszáz év múltán, a

XIX. század derekán az európaiak uralma átlagosan csak a 40—50 km széles partmenti övezetre terjedt ki. (lásd a térképet!). A török által meghódított arab terület pl. Észak-Afrikában abban az időben sokszor nagyobb volt, mint az összes európai hatalmaktól megszállt afrikai terület!

Az ellenállás

Nem óhajtunk a gyarmatosítás és Afrika földrajzi meghódításának történetébe bonyolódni. Tény azonban, hogy Afrika katonai és gyarmatigazgatási bekebelezése csak a nagyhatalmak berlini konferenciája (1884. XI. 5-étől, 1885. II. 26-áig) után vált tényleges imperialista hódítássá. Századunk hajnalán (1900—1901), Afrika gyarmati feldarabolása már gyakorlatilag be volt fejezve. Ez sem sikerült azonban az afrikai közösségek ellenállása nélkül.

Az Ashanti birodalom

A XVII. század végén a mai Ghána területén jelentős államalakulat jött létre, az Ashanti birodalom. Hűbéri szervezete felölelte még a mai Togo és Elefántcsontpart államok területének java részét. Jól működő, magas színvonalú állami apparátus biztosította a központi hatalom működését. Az ashantik fő gazdasági kincse és hatalmuk alapja az arany volt. A rabszolgakereskedelemben is aktívan részt vettek. A partvidéktől keskeny 50—70 km széles övezet választotta el az Ashanti birodalmát. A partmelléken a fenté nép volt honos. A tengerpart természetesen az ashantiknak nagyon jelentős volt zavartalan üzleti összeköttetéseik végett (az arany- és rabszolgakivitel, lőfegyver, muníció s egyéb ipari áruk behozatala stb.) Ebből kifolyólag az angolokkal szövetségre lépő fantékkal számos összetűzésre került sor. Érdekes, hogy ugyanakkor az Ashanti birodalom a partmelléki holland erődök katonai és kereskedelmi képviselőivel szinte szövetséges, jószomszédi viszonyt ápolt. Az angolok természetesen a fanté népet küldték az első harcvonalba az ashantik ellen. Tulajdonképpen az Ashanti birodalom az angol—holland gyarmati vetélkedés tárgyává vált. Kisebb nagyobb megszakításokkal szinte az egész XIX. század harcokban telt el. Utóbb már közvetlenül az angolok szálltak harcba a környező törzsek soraiból verbuvált zsoldosokkal. A harcok változó szerencsével jártak. Az angolok az ashantiak „agresszív expanzionizmusára" panaszkodnak[74]. Sokáig kénytelenek voltak a harcokat megszakító rövidebb békeidőben az ashantiknak a partmenti erődök használatáért bért fizetni.

Végül is sikerült az 1869/1873. és 1901/1902. években lezajlott hadjá-

ratok során elfoglalni Kumaszit, az Ashanti birodalom fővárosát. Az angolok követelték a király lemondását, az angol fennhatóság elismerését és 50 000 uncia (cca 200 000 akkori angol font értéke) aranyban fizetendő hadisarcot. A királyt, Kwaku Dua II. Prempeht fizetésképtelensége végett, habár tisztségéről lemondott, száműzték. Baden Powell parancsnoksága alatt harcoló angol és fekete szövetséges seregek azonban a király száműzetése után fellángolt felkelést, csak 1900 áprilisában törték le. Gerilla harcot is folytattak ashantik ezért Kumaszi újabb visszahódításakor, Baden Powell 75 milliméteres ágyúkat volt kénytelen hadbavetni a gyéren felszerelt és csupán ósdi, gyutacsos puskákkal fegyverzett felkelők ellen.

A „Fekete Napóleon", Dahomey és mások ellenállása

A francia gyarmati hódítások sem mentek könnyen. Csak hosszantartó elkeseredett harcok során sikerült legyőzni a „Zulu Napoleon" Számory Touré szabadságharcát. Számory 1870—75 a Szikáss birodalmat alakította meg és negyedszázadnyi elkeseredett harc után a mai Máli, Felső Volta országok területén helyezkedett el, nagysága változó volt.

A XVII. század elején alakult a Dahomey birodalom is. A francia tűzérséggel felfegyverzett gyarmati seregek 1892 novemberében foglalták el Abomey-t az ország fővárosát. Béhanzin király 1894 januárjában kénytelen feladni a harcot. Száműzetésben az algériai Blidában hal meg 1906-ban. Ekkor már országát, miután önállóságát elveszítette, gyarmati közigazgatási egységekre bontva és a franciák által irányított, támogatott báburalkodók, vazallusok igazgatják.

Sorolhatnánk még az afrikai birodalmak ellenállásainak — felkeléseinek számos példáját, de úgy tűnik, hogy így is megállapíthatjuk, hogy valótlan és rosszindulatú az az állítás, mely szerint az afrikaiak (történelmi tudata alacsony", vagy pedig nem is „tettek kísérletet" önállóságuk megőrzésére.

A századforduló éveiben Afrika más területein is nagyjában befejeződött a gyarmatosítás. Az időnként jelentkező felkelések (pl: Namíbia 1905—6., 1917—22. stb., Kongó, Angola 1928—30., stb. stb.) de komolyabban nem veszélyeztették az európai kolonializmus pozícióit. Afrika térképén jelentősebb változásokat csak az első világháborút követően a gyarmatvilág, a győztes szövetségesek közötti új felosztása hozott.

Így volt ez az elkövetkező fél évszázad során, míg csak a második világháború után — nem jelentkeztek s izmosodtak a modern népfelszabadító mozgalmak, majd azok egymásutáni sikere szinte a kolonializmus teljes felszámolásához vezet. Megalakulnak az új afrikai országok . . .

IV.

Hiányosságok — vívmányok

Csökönyösen sokáig tartotta magát a nyugati civilizációk köztudatában az a meggyőződés, hogy a fehér emberek civilizációja, még ha erőszak árán is, (az egyetlen lehetséges módszer) Afrika kultúráját fejlesztette, továbbvitte, és bevonta a történelem fejlődésébe. Az elfogult, lenéző rasszista felfogás alaptalanságát — habár maradványai még itt-ott tartják magukat — cáfolják Afrika társadalmainak és civilizációinak eredményei. Ugyanakkor fennáll az a veszély is, hogy túlbecsüljük Afrika civilizációinak és kultúrájának vívmányait. Nem hunyhatunk szemet a hiányosságok és gyengeségek felett sem.

A hagyományos anyagi termelés fogyatékosságai

Az anyagi termelésről, a termelőerők viszonylagos lemaradásáról már volt szó. Vitatható, hogy a lemaradás milyen mértékű. Suret Canale[75] úgy tartja, hogy a gyarmati idők előtti Afrika műszaki fejlettségi színvonala messze maga mögött hagyta a Kolumbusz előtti Amerikát vagy az óegyiptomi civilizációk termelésének fejlődését! De jelen vannak ezzel ellentétes vélemények[76] is. Az általánosítás fenyegető veszélyét elkerülve az értékelésben fontosabbnak tartjuk nagyjából felvázolni, miben rejlettek az afrikai hagyományos civilizációk hiányosságai. Az anyagi termelés, a termelőerők fejlődésképes jellege ellenére szembeötlő, hogy Afrika múltjában nem ismerték a KERÉK alkalmazásának lehetőségét! A tűz után, a kerék valószínűleg az emberiség legalapvetőbb életmódosító forradalmi felismerése. (A kerék alkalmazása viszont másutt is sokáig késett. Észak-Európába csak a XII—XIII. században jutott el). Tény azonban, hogy az öntözés, teherforgalom, az egyszerű kézműipari termelés (fazekas korong!) hiányolták, fékezték Afrika technikai fejlődését. A kerék az európaiakkal érkezett Afrikába.

Az afrikaiak azonkívül, ritka kivétellel, nem voltak hajós népek, kellékeik között nem akadunk a vitorlára (csónak, fából vájt vagy égetett evezővel azonban használatban volt a tengerpart és a tavak, folyók mentén). A fejletlen afrikai építészetet is meg kell említeni, emiatt különben nyugaton hatványozottan elmarasztalták — az afrikai civilizációkat hiányolták. Más civilizációkhoz, az antik kor hatalmas emlékműveihez hasonló építmények, síremlékek nem maradtak ránk Afrika hagyományos történelmi időszakából. A földrész nagyobb része kőben szegény. Éghaj-

lata miatt szerényebb, könnyebben és gyorsabban készíthető hajlék is megfelel. Zimbabvéről szólva említettük már, hogy ezen a téren is találkozunk kivétellel. Az afrikai ember nem az utókornak, hanem a mának élt, a ma életöröm kötötte le figyelmét s nem örökbecsű, gazdag külsőségekre ügyelő, utókornak szánt emlékekkel foglalkozott. A hagyományos birodalmakról szóló írások, számos becses adattal szolgálnak e téren is. Az afrikai hajlékok az általános körülményeknek megfelelő kényelemmel (tűz- és fekvőhely, takaró, edény, ajtó- és ablaknyílás, sokhelyütt külön helyiséggel a gyerekek, illetve asszonyok számára stb.) ellátott házakban vagy kunyhókban laktak. Az afrikai architektúra a természetes körülményeket és követelményeket követte. Dombokba vájt veremkunyhók vagy méhkasszerűen fölmagasodó, indafonalú, hegyes csúcsban végződő tetőszerkezetű kunyhók (pálmalevél fedéllel) a nagy trópusi esők vizét gyorsan levezette. A hajlékok levegősek, tágasak (a trópusi meleg végett.). Ennek sokféle változatát öleli fel az afrikai építészet.

Ritkán ugyan, de Afrika területén találkozhatunk még korabeli hagyományos gát- és töltés-romokkal. A földrészen a régészeti kutatások távolról sem tekinthetők befejezettnek. Az utóbbi időben azonban számos templom, sír, erődítmény, palota romjainak felderítése cáfolja az afrikai építészet fejletlenségét.

A tömeg-építészet, akárcsak az afrikai tevékenységek java része, voltában egyszerű, empirikus, az emberhez közelálló megvalósulás jegyeit viselte: a praktikus célszerűség az uralkodó. „Részleteiben is következetesen ökológiailag indokolt szerkezet"[77]. Így határozza meg Davidson a négerek munkamódszereit, és ez teljesen vonatkozik az építészetükre is.

A szellemi élet hiányosságai

A hagyományos afrikai termelőerők legjobban a kerék alkalmazását nélkülözték. A szellemi életben hasonló jelentőségű fogyatékossága az afrikai civilizációnak: az ÍRÁSTUDATLANSÁG.

Mintha az afrikai népek nem tartották volna szükségesnek gondolataik feljegyzését, nem alapozták meg saját eredeti írásukat, és hosszú ideig nem vették át másoktól sem az írást. Ezen a megállapításon alapul az a nézet, hogy az afrikaiak múltjuk és jelenük kultúrájához közönyösen viszonyulnak. Művészetük pedig e vélemények szerint a pogányok tudatalatti reflexszerű, ösztönös művelet eredményei, nem pedig tudatos szellemi élet megnyilvánulása. A szájhagyomány, a népköltészet is hasonló elbírálás alá esett. „Történelmi tudatuk", mint azt már Jansent idéztük, „írásos feljegyzések hiányában alacsony".

Más irányú bizonyítékok hiányában, az írás ismerete nélkül a múltat

elfogadva, próbáljuk kissé közelebbről megvilágítani az írástudás kérdését. Mint már említettük a kőben szegény világrészen a fára, fakéregre, bőrre írt jelek, rovások — rövid idő alatt a trópikus éghajlat és a termeszhangyák martalékává válhattak. Igaz, ugyanezek a körülmények nem gátolták az afrikai fafaragókat a szobrok, maszkok készítésében, illetve azok egy részének megőrzésében.

Számos forrás utal azonban arra, hogy az afrikaiak igyekeztek, kísérleteket tettek saját írásuk kialakítására. Forbes, angol tengerésztiszt 1849-ben a mai Libéria területén találta meg a „Vai" szótagírás nyomait. Ezt megerősítették a nyelvészek kutatásai[78].

A kameruni bamum törzs egy képjelekből álló írást alkalmazott. Fejlődése során a 466 képjelből hetvenre csökkent a jelek száma és egyidejűleg az eredeti piktografikus írásjelek többsége fonetikussá vált[79]. Nigériában az ibó nép lakta vidéken ismert volt a „nsibidi" ideografikus írás, amit pálmakéregre vésték, festették.[79] A „guerze" szótagírás, Guineában és Libériában volt honos, az etiópiai papságtól ered[79]. Más források tanúsága szerint[80] a mende törzsek (Szierra Leone) szintén voltak saját írásjelei. Rendkívül érdekes az eddig még nem bizonyított feltevés, miszerint Bénin birodalomban a portugálok érkezése előtt hieroglifikus írásmódot alkalmaztak! (?) Amennyiben ez bebizonyosodna, úgy a bénini fejlett civilizáció rendkívüli eredményeinek újabb igazolása lenne.

Az iszlám és az arab befolyás délen az arab írást terjesztette. Kelet-Afrikában korán jelentkező szuaheli irodalom művelői „a XIX. század végéig arab, attól kezdve pedig latin betűs írást használtak"[81]. A Szahara déli határát érintő belső és nyugatafrikai területeken a hausza, peuls (fulani), kanouri nyelvek szintén arab írásjeleket alkalmaztak egészen a XIX. századig[82]. Az arab írású főiskolás, fekete kultúráról Timbuktuban, Djenné városában már említést tettünk. Sajnos a Szonghai birodalom leigázása során, ennek az írásos kultúrának majdnem teljesen nyoma veszett.

A Szahara homoktengerével és az óceánok vizeivel körülzárt afrikai népek nem tudtak más nemzetek írásbeliségével kapcsolatra lépni. Az arab írás korai megismerése révén, „önálló írásrendszer kialakítása szükségtelen volt Afrika jó részében, akárcsak Európában"[83].

Az arab iskolák és az arab befolyás nyomán Timbuktu, Djenné, Baenu, az iszlám jog, csillagászat, orvostudomány, filozófia, matematika terén számos kiemelkedő néger tudóst adott[84]. Sajnos e tudósok munkáinak csak elenyésző része élte túl a történelem nehéz napjait. Mindezek ellenére, állíthatjuk, hogy Afrika középkorában az arab írás terjedése, használata nem volt nagyon elterjedve. Csak egy kiváltságos réteg, az iszlámra tért hűbérurak kiváltsága maradt, a néptömegek számára nem volt hozzáférhető. Valamelyest emlékeztet ez az európai falusi írástudatlan jobbágyok helyzetére.

A barbár szokásokról

A kolonializmus előtt Afrika „barbarizmusáról" beszélve soha sem marad ki az afrikai társadalmak emberáldozási szokása. Mi sem hagyjuk ki. A dolgok és az ember természetéből adódóan régen az afrikai utazók, hajósok, kalandorok, geográfusok és más tudósok, katonák stb. érdeklődése elsősorban azokra a jelenségekre irányult, amelyek látványosságuknál, idegenszerűségüknél fogva, „egzotikus" voltukkal a legnagyobb mértékben magukra vonták a figyelmet. Nemcsak a kíváncsiság felcsigázásáról van szó, hanem egyúttal a saját életmódhoz viszonyítva szembetűntek a különbségek. Ezért az afrikai poligámiáról, a látványos táncos-zenés ünnepségekről, az emberáldozatokról a valóságot eltúlozták az európai hírmondók. Idővel az európaiak érdeklődése szinte kizárólag ilyen jelenségekre szűkült, figyelmen kívül hagyva a gazdag afrikai társadalmi és kulturális kincseket.

„Az érzékeket ingerlő — lenyűgöző híradások sokszor szándékos túlzásokkal olyasmiről szóltak, ami a hazai környezetben „tabu" volt, vonzó volt, hisz így büntetés nélkül lehetett róla beszélni"[85]. Az emberi civilizáció természeténél fogva ego-, illetve etno-centrikus. Ez vonatkozik az európai társadalmakra is. Gyökereikkel a földközi-tengeri civilizációkhoz fűződnek. A nyugaton az a meggyőződés uralkodott el, hogy az egyedüli igazi civilizáció a nyugati: összefoglalja, sűríti az emberiség fejlődésének vívmányait, eredményeit. „A nem nyugati társadalmak a legjobb esetben csak egzotikus változatai a történelem fő irányának"[86]. Ezért aztán ezek leginkább csak összehasonlítási alapul szolgálhatnak.

De nemcsak erről van szó a kérdés megközelítését illetően. A mexikóiak által ismert emberáldozás az óceán innenső partján jó ürügy és igazolás volt egy Cortez vagy Pizzare által a bennszülöttek között vérfürdő rendezésére és fosztogatásra. Az afrikai emberáldozatokról szóló, sokszor hajmeresztő mesék is a rabszolgakereskedelem idején keltek szárnyra... A XVIII—XIX. században ez a szokás már kihalóban volt. Eredete bizonytalan. Hasonlóképp alkalmazták akárcsak Mezopotámiában, vagy az ókori kínaiak, skandináv népek, gallok stb. A hagyományos Ghána birodalomban, Bénin környékén a király halálát követően szokás volt rabszolgákat áldozni, vagy a királyi sírban vele együtt elföldelni. Erről a már említett El Bakri számol be.

Egyes animista vallások mágikus szertartásaiban valóban van gyilkos emberáldozat. Nem akadtunk azonban olyan bizonyítékra, amely a jelenség méreteit és az animizmus általános, alapvető filozófiájában az elfoglalt helyét, rendszerbe illeszkedését tükrözné. Az animizmus felfogásaiból, kiindulva nem tűnik valószínűnek, hogy ez a szokás a hagyományos

afrikai társadalmak állandó és lényeges kísérője volt (nem állítható bizonyossággal azonban ennek az ellenkezője sem).

Másrészt viszont történelmileg bizonyított tény, hogy a gyarmati hódítók Afrikában nagyon kihasználták ezt és visszaéltek a helyzettel. Számos példa bizonyítja ezt. Glélé dahomeyi király (1858—1889)[87] erőteljesen ellenállt a franciák behatolásával szemben. Határozottan követelte, hogy halála után az ünnepélyes temetkezési szertartásban ne legyen emberáldozat! Utódját, Béhanzin királyt, illetve birodalmát a franciák mégis az emberáldozás üldözése miatt — ez volt a szokásos ürügy — megtámadták, végül is megadásra kényszerítették, leigázták[87]. Hasonlóképp viselkedtek az angolok is az Ashanti birodalom ellen vívott harcok során[88].

Félreértés ne essék, *nem* az emberáldozást akarjuk igazolni, mentegetni sem akarjuk. Minden jelenséget a maga történelmi és társadalmi keretében kell elemezni. Ez a szokás egy kor, egy vallás, egy tévhit megnyilvánulása volt (és feltehetően az áldozatok beletörődésével járhatott!?) Mondjuk ki, az afrikai civilizáció valóban primitív jellegzetessége és mint ilyen, valószínűleg az egyedüli jelenség, amit afrika múltjáról szólva igazoltan „primitív"-nek nevezhetünk. Ez a barbarizmus azonban nem hasonlítható a kolonializmus vagy éppenséggel a náci fasizmus tömeges gyilkosságaihoz. Ezek a legújabb korban lejátszódott genocid tettek, ellentmondanak az elkövető saját — nyugati — civilizációja alapvető, általánosan elfogadott vallási, erkölcsi, filozófiai felfogásainak.

Az afrikai szellemi értékekről

Afrika kultúrája sötét oldalainak ismertetése után újból a hagyományos afrikai társadalmak szellemi felépítményének egyes vívmányaira kell visszatérnünk és újabbakra kell rámutatnunk.

Az afrikaiak leleményessége a környezet és a körülmények lehetőségeit a fejlődés folyamán a mindennapi életben hogyan használták ki már számos példával illusztráltuk. Afrika a saját erejére, találékonyságára támaszkodva ért el olyan figyelemre méltó eredményeket, mint a trópusi földművelés sajátos formái („a mai napig sem sikerült lényegében javítani"[89]), emellett jó bányászoknak és fémmunkásoknak bizonyultak. A termelőerők és viszonyok változóak, fejlődőképesek voltak. Szervezési formáik célszerűnek bizonyultak. Szociális és politikai rendszerük hajlékonysága a szellemi élet számos, eddig még nem említett értékei megnyilvánulását tette lehetővé (tánc, zene, irodalom stb.).

Bebizonyosodott, hogy az európaiak sorában pusztító és pánikot keltő trópusi betegségekkel szembeni immunitás az afrikai népeknél nem „faji"

különbségekből ered, nem az afrikaiak „bestiális" testalkatának köszönhető, hanem egyrészt a környezethez való fokozatos alkalmazkodás[90], másrészt viszont az afrikaiak által megismert természetes gyógyszerek alkalmazásának következménye.

A gyarmatosítás előtti időkben Afrika aránylag sűrűn lakott terület volt, ahol a közösségek között intenzív, fejlett kereskedelmi rendszer alakult ki, a sivatagtól a nyugati és keleti partokig járható úthálózattal rendelkezett. A közbiztonság nem maradt az akkori európai viszonyok mögött.[91]

Ott, ahol az afrikai civilizációk lemaradása nem tette lehetővé a nyugati kultúrában elért eredmények elérését, a lehetőségeik keretében mégis találtak megoldásokat a problémák áthidalására. Az írástudatlanság például a generációk között és a területek kapcsolatában — térben és időben — hatalmas szakadékot teremtett. Ennek áthidalására egy sajátos megoldást találtak. Erről Keszthelyi [92] rendkívül érdekesen és plasztikusan számol be. Néhány gondolatát és magyarázatát ezért kölcsönvesszük: „a dobnyelv feltalálásával, az afrikai népek geniusza kamatostól kárpótol hiányérzetünkért (az írástudatlanság végett, erre utal a szerző. F. Gy.) ... az első gondolatra primitívnek tetsző dobnyelv a híradástechnika történetének legnagyszerűbb vívmányai közé tartozik. Gyorsasága elvileg a hang terjedési sebességével azonos ... Khartoum elestének hírét az afrikai dobosok huszonnégy órán belül már Nyugat-Afrikában is jelentették ... a dob egyszerre tud nagy tömegű emberhez, a falu aprajához, nagyjához szólni. A hírközlésnek ezt a demokratizmusát Európában csak a rádió és televízió elterjedése valósította meg. Az afrikai magasra és mélyre hangolt ikerdob az emberi hangot utánozza. Ez könnyen lehetséges az afrikai nyelvek ritka magánhangzóinak kihagyásával".

A dob nem csak a hírközlés eszköze. A múlt eseményeit, történeteit, regéit adta tovább „... a kéziratos kódexek s a nyomtatott könyv szerepét töltötte be ... tudósított ... nemzedékek leszűrt bölcsességét és tapasztalatait ... irodalmi műfajokba komponálta. Szinte az afrikai faluközösség szervezett szimbóluma lett, miként valamikor a templom az európai falvak életében. A tam-tam pengő ritmusában az európai szinonímákkal kifejezve: a templomi harangszó vegyül el a hűbéri harsonákkal és krónikások lantszavával." „A beszélő dobok kezelése nagyfokú technikát és műveltséget, a hagyományok alapos ismeretét követelte meg, s ezekhez az igényekhez csak a hivatásos dobosok tudtak fölmagasodni ... mesterségük apáról fiúra szállt. Köztiszteletnek örvendtek ... ők voltak az afrikai népek krónikásai, a történelmi műveltség őrzői: például a joruba törzs dobosai a piactéren évenként eldobolták a királyok teljes névsorát ... a törzs egész ismert történelmét."[93]

Az afrikai társadalmak hagyományos szociális intézményeinek egyikét, másikát külön is említeni kell. A személyi szabadság és biztonság a királyságokban is biztosítva volt. Sok helyütt a király nem öröklött, hanem választott tisztség. Az árvák és özvegyek ellátása a közösség gondja. A rokoni vérfertőzés szigorú tilalmáról már szó volt. A jövő-menő látogatók vendéglátása, magas közösségi kultúra jele. Ide tartozik még a változatos konyhaművészet. Ibn Battutát többhelyütt látták vendégül. Asztalára többek között tökhéjban tálalva, zúzott kölesből tejjel, mézzel készített püré, vagy olajban pirított marhahús, illetve túró stb. került.[34]

Szó esett már az afrikaiaknak a nyugati értékmérőktől eltérő felfogásáról. Alapjában a mindent alkotó természeti erő vetítésével a képzőművészet terén találkozunk. Ebben a művészetben minden dinamikus, az idők folyamán sok helyütt az elvont érzések kifejezője lett. Az absztrakt viszont a primitív ellentéte. „Hosszú, kollektív szellemi törekvés kivonata és nem a született személyi érzések ösztönszerű, közvetlen kifejezése"[95]. Az elvont fogalmakat ez a művészet látható, érthető, érzékelhető formába önti. Ezt a művészetet „primitív"-nek nevezni ha nem akarjuk meghamisítani, értelmetlennek tűnik!

A legfontosabb művészet

Ez a megállapítás nemcsak a képzőművészetre vonatkozik. Ösztönszerűleg a legtöbbet foglalkozunk vele, anyagi megnyilvánulásában legkézzelfoghatóbb. Múzeumok, galériák, művészeti reprodukciók tömege bizonyítja létét. Ezzel szemben az afrikaiaknak a legfontosabb művészet a t á n c! Egyben vallási és világi jellegű. Sokszor a táncnak szertartási jellege van, pl. táncolnak a vadászat kezdetén, vagy a mezőgazdasági betakarítás befejezésekor; máskor kimondottan rituális táncot járnak: születés, halál, felnőttavatás vagy lakodalom esetén. Az ünnepély része, mikor a falut védő istenek és szellemek tiszteletére rendezik. Sokszor egyszerűen szórakozásból, élvezetből táncolnak. Kivéve a felnőttek titkos társaságát — a mágikus táncok esetében — a rendezvényeken az egész falu részt vesz. A ritmust szinte kivétel nélkül a beszélő, zenélő dobok biztosítják. Újból kell ezért szólni róluk. A dobokon kifeszített bőrt különböző hangmagasságra lehet állítani. A különböző hangra beállított dobok csoportjából dobzenekart alakítanak. A homokórára emlékeztető dobokra húrokat feszítenek, amelyeken — akár a húros hangszereken általában — szintén lehet szabályozni a hangok magasságát. A jorubák ezekhez a dobokhoz hajlított dobverőt használnak. Ezeket a dobokat mint „beszélő dobot" is alkalmazzák. — A dobok másik fajtája kivájt fatörzsből készül. Nagy figyelemmel, meghatározott távolságra egymástól megfelelő nagyságú —

lyukakat fúrnak, ezek fokozzák a rezonanciát. Az ilyen dobokra különböző anyagokból: kavics, tök, kagylóhéj, kókuszdió héja stb. készült csörgők kerülnek. A vezérhangot zümmögő vagy recsegő hangok kísérik.

Az afrikai dobok zenéjében azonban nem a hang a lényeges, hanem a ritmus. A nyugati zenével ellentétben nem egyszerű ritmusra épül (mint pl. a valcer 3/4-es üteme), hanem pliritmikus. A vezérütemet amivel az elődobos megkezdi a motívumot, minden követő dob variálja. A ritmusok egymásba fonódnak — és gazdag, ritmusos zene bontakozik ki. A legtöbb idegen nem képes az első ütemeknél tovább követni ezt a zenét. A bennszülöttek minden egyes ritmust megkülönböztetnek, sokszor lábmozdulataikkal az egyik, testük játékával pedig a másik ritmust követik! Az afrikaiak tánca sokszor spontán, de bizonyos rendezvényeken valóságos koreográfiát követnek. Akárcsak a maszkok, a tánc is az adott alkalomnak, ünnepségnek, vagy vallási szertartás szellemének, illetve szokásainak kell hogy megfeleljen.

Az afrikaiak hagyományos költészetéről kellene most szólni, mivel terjesztésében a dobnak igen nagy szerepe van, de tekintettel az anyag nagyságára és jelentőségére, e szűk keretek között nincs módunkban méltatni.[96]

V.

A hagyaték

Hiábavaló erőfeszítésnek tűnik az afrikai népek civilizációi hagyatékát és hatását kutatni, vizsgálni vagy éppenséggel értékelni. Különben is értelmetlen minden megkülönböztetés azzal a céllal, hogy az egyetemes civilizációt alkotó elemeire bontva, egyik vagy másik részének felsőbbrendűségét, értékeit a másiké fölé helyezni. Túl sokáig elvitatták, megkérdőjelezték az afrikai civilizációk, kultúrák értékeit. Lassan-lassan, idővel kultúrájuk egyik vagy másik megnyilvánulása elismerést nyert. Sokhelyütt nyugaton a múltból öröklött tévhitek, rágalmak hatása még érezhető. Környezetünkben viszont többnyire nem erről van szó, hanem ismeretlen előttünk Afrika múltja. Különösen hiányzik az objektív tényeken alapuló ismeretek marxista értékelése. Még mindig fellelhetők — burkolt formában ugyan —, a lekicsinylő, megtévesztő ismeretterjesztések (pl: féligazságok a művészettörténetben). Az afrikai népek jelenleg nagy erőfeszítéseket tesznek, hogy a több évszázados gazdasági, szociális, és kulturális elmaradottság béklyóitól megszabaduljanak. A külpolitikában is progresszív a hatásuk, az el nem kötelezettség elveinek követőiként. Afrika MA

azonban a MÚLTRA is támaszkodik sajátos útjai, megoldásai keresésében. Ezért múltját is meg kell ismerni. A kultúra vívmányait a történelmi-társadalmi körülmények figyelembevételével, a humánus értékek magukévá tételével tudjuk csak helyesen méltatni, majd korrigálni, Afrika elmaradottságáról, múltjáról alkotott képünket.

A következő sorokban nem kívánjuk felmagasztalni, érdemekkel ékesíteni Afrika múltját. Emlékeztetni kívánunk csupán néhány kézenfekvő felismerés hangsúlyozásával. Hozzá szeretnénk járulni Afrika múltjának helyes megvilágításához. Minden ilyen igyekezet, még a legszerényebb is meggyőződésünk szerint, nem lehet hiábavaló, hiszen túl sokáig honolt a csönd.

Afrika hozzájárulása a gazdasági fejlődéshez

Gazdasági ereje a múltban — anyagi fejlődés korai megtorpanása miatt kimondottan szerény. A nyugati ipari fellendülés, a korai kapitalizmus idején mégis éppen ebből az afrikai szegénységből merítette erőforrásainak jelentős részét. Afrika legnagyobb értékét rabolta el — az emberi munkaerőt. Nem véletlen, hogy a korai tőkehalmozódás idején, a kapitalizmus hajnalán kapott erőre az afrikai rabszolgavadászat és kereskedelem. Munkaerőt, a legmegfelelőbb és legolcsóbb munkaerőt szolgáltatta Afrika a primitív, alacsony termelékenységű, még alakulóban levő ipar részére. A tengeren túl olcsó nyersanyagba fektették a rabszolgák szinte ingyenes kényszermunkáját. (Az afrikai munkaerő az amerikai ültetvényeken megfelelő trópusi földművelő gyakorlattal rendelkezett. Ilyen tapasztalataik nem voltak sem a bennszülött indiánoknak, sem a bevándorló európaiaknak. Az amerikai karibi szigetek cukornád, dohány-, gyapot-ültetvényein, közismert, afrikai rabszolgák dolgoztak). — A XIX. század elejéig a brazil bányákban szintén az afrikai rabszolgák tömegei dolgoztak. Tapasztalataikat még őshazájukból hozták magukkal. Afrika rabszolgaság által ejtett sebeit nyugaton az ipar fejlődése hatványozottan gyümölcsöztette. Ezt megelőzően az európai középkorban a pénz megjelenésekor, a kapitalista gazdálkodás kibontakozásához az aranyszükségleteket, nagyrészt, akárcsak az ókorban, Afrika fedezte.

Az angol királyi titkos tanács 1789. évi határozatából látszik, hogy az afrikai nyersanyagok jelentőségét nyugaton korán felismerték. Erről olvassuk: „Britannia az ipari forradalom hajnalán több trópusi terméket igényel. Nyugat-Afrika ezeket végnélküli folyamatban szállíthatja — azok hasznára, akik ebben részt vesznek (Angliából)"[97].

Csak alapos, tudományos módszerekkel, tényleges adatokra támaszkodva lehetne kimutatni az afrikai nyersanyagok jelentőségét a nyugati ipari

forradalomban. Ezúttal viszont nincs módunk erre. Csak néhány példával igyekszünk illusztrálni a kérdés jelentőségét.

A XIX. század derekáig Európában a szappaniparban ipari kenőanyagok előállítására és világítás céljaira — túlnyomóan afrikai pálmaolajat használtak. Afrikából Európába évtizedeken keresztül átlag majd 50 000 tonna pálmaolajat szállítottak évente.[98] Időnként szinte kizárólag az afrikai pálmaolajtól függött a szükségletek fedezése, pl. a bálnavadászat rossz éveiben, az orosz faggyúkivitel kimaradásakor (a krimi háború idején) stb.

A malaguetta bors, mézga-gumi, elefántcsont, arany stb. mellett a XIX. század folyamán újabb kiviteli cikkek száma bővült: földimogyoró, kakao, gyümölcs, a réz, ón, molibden, trópusi fa, később uránium, végül a nyersolaj stb.

Afrika hozzájárulása a világ szellemi kincseinek gyarapításához

Afrika produktív szerepe a világ szellemi fejlődésében nem megvetni való, és számottevők azok az értékek, amelyekkel az emberiség szellemi javait gazdagították. De e téren hatása nem mérhető az arany, a munkaerő — az anyagi források értékével.

Az afrikaiak művészetének hatása kultúránk alakulására először a XX. század elején nyilvánult meg. Európában a művészek a klasszikus esztétika ellen lázadtak, a városi intellektualizmus és a technika béklyóiból igyekeztek szabadulni. Új, friss kifejezési formát és tartalmat kerestek. Már Gauguin igyekezett szabadulni a szépség és arányok állandósult törvényeitől — amelyek uralkodtak Európában a művészetben az ókortól kezdve a renaissanceon keresztül. Tahiti természetes környezetében keresi új művészetének értelmét. Cézanne 1906-ból eredő, később sokat idézett gondolata szerint: a természet rendje és törvényszerűsége egyszerű geometriai viszonyokkal magyarázható. A XX. század képzőművészetére nagy hatást gyakorol a lengyel származású Apollinaire Guillaume esztéta, aki elméletileg megfogalmazza az útjaik keresésében angazsált művészcsoportok törekvéseit (fauvisták, később a kubizmus). A művészek figyelme az egzotikusra — „valami más"-ra irányul. A fauvizmusra jellemző az eluralkodó elementáris, lírikus öröm, a lényegtelen elhagyása, az absztrakció érvényesül. Párizs az új irányzatok bölcsője. Ide eljut az afrikai „primitív" művészeti alkotások számos példánya — szobrok, maszkok. Csak a lényegekre szorítkozó kifejezésmód teljesen megfelelt az európai művészkörökben kialakult hangulatnak, érzelmeknek, s az eddig csak „egzotikus", „értelmetlen" afrikai művek hamarosan szalonképessé válnak. Ezt tükrözi elsősorban Picasso világhírű művére (közismert az afri-

Az „Ife" művészet két remek példánya, a XIII. századból. A baloldali asszony-fejszobor égetett agyagból — a jobb, férfi fejszobor: öntött rézből készült.

A Benin anyakirálynő, bronz fejszobra, a korai XVI. századból (a filadelfiai egyetem múzeuma őrzi)

Imperialista hóditások és Afrika gyarmati feldarabolása

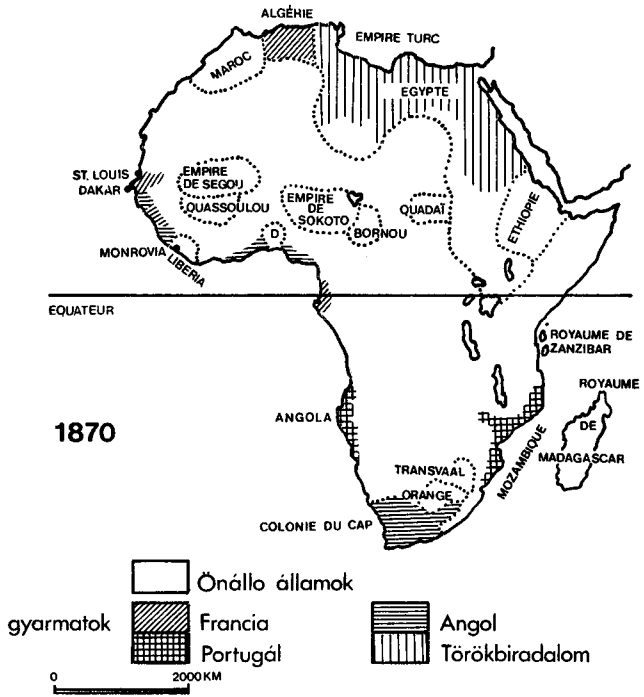

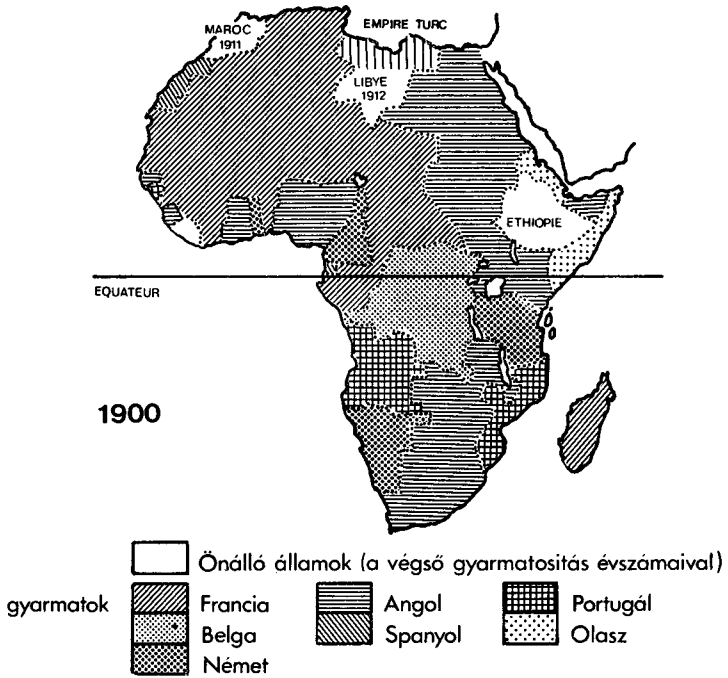

A térképet átdolgozta Vaszilics Milán

kai művészet befolyása), az „Avignoni lányok"-ra tett hatás is. Szinte egyidőben rendeztek Cézanne, halála után, műveik kiállítását. E két esemény a kubizmus és az afrikai befolyás térhódítását jelzi a művészettörténelemben. Az afrikai művészetek hatása a kubizmus kibontakozásában közismert tény, elismert. Az afrikai művészeti értékek teljes mértékben felszívódtak az új európai irányzatokban. Ennek szükségszerűségét egyesek pl. Davidson megkérdőjelezik „... mi történt volna, ha Picasso és a művészetek radikális forradalmasításának hívei, történetesen nem Párizsban élnek, ahova az afrikai „absztrakt" művek java érkezett!?" Berlinben ugyanis szinte ugyanebben az időben a német utazók, afrikakutatók (Frobénius és mások) egy egészen más afrikai művészet alkotásait hozták magukkal. A bénini bronzfigurák, domborművek — igazán nem nevezhetők a „primitív" absztrakt művészet termékeinek!

Mint már mondtuk, az afrikai „primitív" művészet ilyen „elismerése" az értékeit bizonyos szempontból csak szűkíti, akarva vagy akaratlanul is leértékeli, egyoldalúan mutatja be. Ezt az európai művészetek példái is bizonyítják, többek között Henry Moore, angol szobrász. Absztrakt és szürrealista volta mellett, vagy talán annak keretében (akár csak néhány afrikai művész megnyilvánulás esetében), művészetét AZ ANYAG MÉLY TISZTELETE JELLEMZI. Alkotásainak formáját elementáris ritmus hatja át. Emberi figuráinak megformálásában azok topográfiája szintén az afrikai befolyás érezhető. Ezek a hatások az afrikai művészeteknek nem csak a „primitív" jelzőire utalnak.

Modigliani művein az afrikai művészetek hatása (kicsi bigyesztett száj, mandulavágású szemek, kettős szemöldökvonal, megnyílt arcél stb.) elemei nem csak az itt közölt két képen ismerhető fel. stb. stb.

Más téren megnyilvánult hatások

Afrika kultúrkincseinek érvényesülése semmiképp sem korlátozódik Európára, és nem csak a képzőművészetre. A rabszolgák új hazájukba magukkal vitték tudásukat, ismereteiket, szokásaikat. A rabszolgák nehéz életkörülményei között őseik hitében újra megteremtették társadalmaikra annyira jellemző légkört a művészi ihletettségű alkotáshoz. A dob használatát Amerikában betiltották a rabszolgatartók. Üres, használt bádoghordók, tartályok szolgáltak megszokott dobjaik helyett. „Így alakult ki, a calypso népzene jellegzetes fémes csengése, harmóniavilága, amely azóta már az egész világot bejárta."[100]

Észak- és főleg Dél-Amerikában az Afrikából idekerült rabszolgák leszármazottainak táncai szintén világszerte ismertek lettek. Elemeikben, ritmusukban újraéledt a régi haza hagyománya (szamba, rumba, mambo,

csa-csa-csa, vagy az „one step", turkey stb.), tulajdonképpen az afrikai zene ütemei mellett hódították meg a világot. A jazzt Európába érve századunk elején amerikainak nevezték. Eredete szerint azonban afrikai, mert az Amerikában élő négerek zenei zsenialitásának köszönve az afrikai zene elemeit generációkon keresztül átmentették. Elmaradhatatlan hangszer a dob, az európai elemek mellett is egyes korai stílusaiban még fontos szerepet játszik, kollektív improvizáció, ami szintén az eredeti afrikai zene lényeges tulajdonsága. Sok ismert művész előadásába is (énekes, komponista, zenész) könnyen felismerhető az óhaza hagyománya.

Az amerikai rabszolgasors keserűsége örökértékű kincsekbe kristályosodott, a spirituálékban. Zenéje afrikai, szövegét az Ótestamentum ihlette, néger és szidó elemekből tevődik tehát össze. Elterjedését az afrikai eredetű zenéjével magyarázhatjuk. A tragikus rabságot, a felszabadulást követő időkben nyomorúságos szolgaság váltott fel. A nehéz sors okozta szomorúság mögött felcsendül az életöröm is: így született a „blues".

A régi, szabad Afrika — korunkhoz szóló üzenetei ezek!

Az amerikai néger rabszolgák nehéz életkörülményeik között nem tudták ápolni a képzőművészeti hagyományokat. Lehetetlen volt megtartani a szertartásaikat, kellékeik sem voltak. Tömegesen ezeket a hagyományokat nem volt alkalmuk ápolni, egyedül a tánc és zene ritmikus dallamvilágában idézték az óhaza emlékét. Ennek ellenére az amerikai négerek képzőművészetében is jelen van Afrika. Ezt bizonyítja egy ismeretlen festő „Régi ültetvény" című, vízfestménye a századforduló idejéből. O. Bihalji Merin, szerint[101] ez a kép az „afrikai kultúr tradíció időtálló értékének egyedülálló művészi bizonyítéka". A joruba és haussza törzsek utódjai Nigéria észak és délnyugati részeiből rabszolgaként kerültek Amerikába — ugyanahhoz a népekhez tartoznak, mint a Haiti fekete köztársaság lakosai, akik a XX. században színvonalas naív művészetet alkottak... O. Bihalji, könyvében[102] idézi még Horrace Pippin, Amerika egyik legismertebb néger festőjének a művészetről vallott nézeteit: „... az embernek szeretnie kell a képeket. Az ember szívéből és elképzeléseiből alkotja azokat. Lehetetlennek tűnik mást művészetre tanítani!" Az afrikai hagyományos művész nézete, szava ez. Sok generáció letűnése után, a hajdani művészérzék új forrásokból táplálkozik... Tragikomikus, hogy amikor Európában a művészeti tevékenység a hagyományos afrikai szobrok, maszkok láttán új erőre kapott, akkor Afrikában a gyarmati hatalmak a feketéknek csak a múlttal való szakítás és az európai civilizációkhoz kapcsolódás lehetőségét tudták felkínálni. A hagyományos művészet Afrikában a gyarmati elnyomatás idején az általános stagnációnak megfelelően csak mint komercializált, a turisták részére készülő „souvenir"-ipar éldegélt. A giccs és az importált idegen eszményképek között sokáig tévelygő művészet Afrikában, szabad hazájában a legújabb időkben meg-

újhodását éli. Ismét Bihaljit idézzük[103] Asziru Olatunde, nigériai szobrászról szólva. „A kovács és vasmunkás Asziru újra megtanulta ősei joruba nyelvét, fiatal korában megismerte a rituális rendezvényeken használt dobot. A mágikus hangszert alkotásaiban alkalmazni tudja. A dobolás ritmusából, istenek hívásából ki tudja olvasni az ősi tabukat. Monumentális műveiben, szobrászatában az isteni mítoszokat fejezi ki. Törzse történelmi hagyományait és bibliai jeleneteket örökít meg kalapácsával az alumínium fólián. Ezek a figuratív kompozíciók, gazdag elképzelésű naivitásai olvashatók, akárcsak a piktográfiai írás. Felmérhetetlen érték sugárzik műveiből, melyek a bénini művészetre emlékeztetnek bennünket. Időben ugyan a bénini művészet a távoli múltté, de földrajzilag közel van... Ezek a domborművek a naívszerűségük ellenére a tudatalatti emlékben megőrzött, s ezen a talajon született mesteri alkotás fémjelzései...!"

Afrika szellemi értéke, akárcsak a Phönix madár hamvaiból, új életre kel. Hagyományos társadalmainak életfilozófiájából táplálkozik a fekete ember temperamentumára jellemző derű, vidámság, tolerancia és optimizmus. A szép színek, formák öröme a környezettel ápolt közvetlen kapcsolatokkal izmosodik.

A négerek jóhiszeműségét, béketűrő vidámságát sokan félreértették és visszaéltek vele. Emlékezzünk csak azoknak az émelygős, romantikus műveknek hangjára, amelyek a bárgyú, jóhiszemű négerről mesélnek. Ebbe a keretbe illeszkedik szintén a „civilizált" négerről alkotott gunyoros kép, a szállodai lift-boy, dzsessz zenész, szenegáli lövész, vagy éppenséggel a „gyarmati árut" hirdető, raklámról ránk mosolygó szerecsen bárgyú képe! Ide tartozik, ennek az iránynak a folytatása az a törekvés is, amely napjainkban afrikai országok figyelmét igyekszik elterelni a korszerű élet anyagi körülményeiről, a műszaki fejlődésről. „Maradjatok hűek eredeti szellemi életetekhez, őrizzétek falvaitok zavartalan hangulatát, ősi mesterségeitek poetikus szépségét! stb. — Magyarán: ne törekedjetek elmaradottságotok felszámolására, legyetek a fejlett ipari világ nyersanyag- és munkaerő forrása, kizsákmányolási területe!

Afrika szellemi értékeinek az ilyen elkésett „elismerése", a való elismerés ellenkezője. Burkoltan és ravasz módon elferdíti, önmaga ellen igyekszik fordítani az afrikai hagyományos életszemlélet emlékét — fékezve korunkban a fejlődésre való igyekezeteit. Szellemi, tudományos és anyagi fejlődését fékezve, roncsolva igyekszik aláásni a neokolonializmus útján Afrika megújhodását, hasonlóan mint a múltban is.

Afrika jövője az eredeti civilizációk értékeinek megőrzésének és a modern tudományos vívmányok párosításával valósulhat meg, bontakozhat ki. Nem meglepő, hogy számos afrikai országban ezért a közoktatás, művelődés, tudományos munkásság költségeire a nemzeti jövedelem nagy részét fordítják. Ezek a költségek, beruházások szinte kivétel nélkül min-

denhol a KATONAI kiadások többszöröse, ami a világ más országaival összevetve magában is hatalmas, jelentős igyekezetről tanúskodik. Számos egyetemen, a tudományos intézetben a KUTATÁSOK minden területén a modern tudományok, a sajátos afrikai természeti adottságok és a hagyományok párosításán fáradoznak.

Afrika múltjával foglalkozó történészek és más kutatók hivatottak arra, hogy e világrész valóságos múltját feltárják és értékeljék. Eddig elsősorban kívülállók, avatatlanok foglalkoztak e kérdéssel. Ezért Afrika múltjának tényleges felmérése — a megújhodó afrikai nemzetek feladata. Első eredményeiket, az eddig közzétett munkáikat, az ismert és hozzáférhető forrásokat írásunkban mi is igyekeztünk felhasználni.

Afrika anyagi, szellemi, művészi felépülésében, megújhodásában nem kételkedünk. A történelem egyes szakaszain máshol is előfordult hasonló visszaesés. A görög és római birodalom felbomlását Európában általános visszafejlődés követte. A török megszállás és hódoltság hasonló következményekkel járt vidékeinkben... Ezért nem ítélkezhetünk Afrikáról pusztán a gyarmati viszonyok, az elmaradottság alapján. A bekövetkezett visszaesés nem jogosíthat fel senkit sem, hogy az azt megelőző korszak vívmányait egy civilizáció alkotásait — ócsárolja. Afrika múltjával pedig éppen ez történt. Ezt kell tisztázni Afrika jövője és az egész emberiség kultúrájának fejlesztése, mindannyiunk közös kincsének gyarapítása érdekében.

Megjegyzések

[48] I. m., 65. old.
[49] Davidson, 55. old.
[50] Keszthelyi Tibor: Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig, Budapest, 1971, 42. oldal.
[51] Keszthelyi i. m., 42. old.
[52] Davidson, 126. old.
[53] Davidson, 122. old.
[54] Egharevba 84. old.
[55] I. m., 59/60. old.
[56] I. m., 125. old.
[57] Kwame Nkrumah: The Autobiography, London, 1959, 1—10 oldal.
[58] Ademoyega i. m., 63. oldal, Afrika hagyományos kézműiparára vonatkozó adatok java része szintén Ademoyega szerint.
[60] Idézi Davidson, 170. old.
[61] I. m., 27—28. old.
[62] Gina Pischel: Opšta istorija umetnosti, Beograd, 1969. 3. kötet, 193. old.
[63] Suret Canale: i. m., 75. old.
[64] Suret Canale: i. m., 94. old.

[65] Ademoyega: i. i., 59. old.
[66] Crowder: i. m., 65. old.
[67] Idézi W. E. Ward, 393. old.
[68] Több lexikális mű, tanulmány foglalkozik a rabszolgakereskedelem kérdéseivel, történetével, méreteivel. Mivel Suret Canale (175. old.) és Crowder (63. old.) maguk is több forrásra, hasonló adatokra támaszkodnak, úgy ezeket használtam az itt végzett számításaimban.
A rabszolgaság következményeit témánk fonalát követve, magától értetődően kizárólag Afrika szempontjából vizsgáltuk. A korai kapitalizmus és felhalmozás kialakulásában a rabszolgaság jelentős szerepét K. Marx is említi műveiben.
[69] Buxton: The African Slave Trade, idézi Curtin, 437. old.
[70] I. m., 175. old.
[71] A. Ducasse: Les Négriers, Paris, 1948.
[72] Duffy: i. m., 47. és 145. old.
[73] Suret: i. m., 176. old.
[74] Erről részletesen ír W. E. F. Ward idézett Ghana történelmében.
[75] I. m., 69. és 169. old.
[76] Curtin i. m. azt állítja, hogy 750-ben i. e. fekete Afrika és Britannia a civilizáció azonos színvonalán voltak. Később 1750-ben, Afrika a nyugateurópai civilizáció i. e. 750-ben elért színvonalát érte el.
Ez már ezer évi lemaradás!?
[77] Davidson i. m., 157. oldal.
[79] Curtin i. m. 396. old. és Keszthelyi i. m. 26. old.
[80] Ezeket Suret Canale idézi említett könyvében, 74. old.
[81] Keszthelyi i. m., 25. old.
[82] Suret Canale i. m., 126. old.
[83] Curtin i.m., 396. oldalon lábjegyzet.
[84] Suret Canale i. m., 126. old. és 142. old.
[85] Curtin i. m., 23—24. old.
[86] Curtin i. m., 244. old.
[87] Le Dahomey, des temps anciens au jour d'ui, Lomé, é. n. és Suret Canale i. m. lábjegyzet a 123. old.
[88] Lásd Ward idézett munkájának több idevágó részét.
[89] Davidson i. m., 22. old.
[90] Curtin i. m., 237. old.
[91] Curtin i. m. lábjegyzet a 165. old., a korabeli arab utazók számtalan tanulsága ezt világosan bizonyítja.
[92] I. m., több helyen.
[93] Az olvasó joggal teszi fel a kérdést, afrikai eredetű írott forrás hiányában, min alapszik az ugyan hiányos, de nagy vonalakban ismert afrikai hagyományos korszak történelme?
Az afrikai történelmi dokumentáció különböző tudományok szakszerű megállapításaira támaszkodik, például:
— régészeti leletek és azok vizsgálata,
— botanikai kutatások a növényzet és termelt mezőgazdasági termékek terjedése, fajtái terén stb.
— nyelvészeti és etnográfiai tanulmányok,
— az afrikai képzőművészeti és kézműipari eredmények elemzése,
— az Afrikában rendkívül fejlett szájhagyomány egy eseményre vonat-

kozó de több forrásból eredő változatainak összehasonlítása, illetve a hagyomány által megőrzött — de deformált tények, ismeretek, az arab és más írott forrásokkal való összehasonlítása. Az afrikai szájhagyományról, szerepéről, szervezéséről szó van írásunkban több helyen. A szájhagyomány történelmi értékéről használhatóságáról több tanulmány készült. (Crowder 24—25. old.). Ezek szerint az irányelv „írott források jobbak, mint a szóbeli forrás — nem mindig általános értékű", mert a „források, az adatok vagy jók — szavahihetők, vagy rosszak — hasznavehetetlenek". Egharevba szinte kizárólag szájhagyományokon alapuló, „Bénin rövid történelme" például elismerést váltott ki a hivatásos történészek között is, 1934-ben megjelent első kiadása óta — számos új kiadást ért meg. Könyve előszavában így jellemzi Egharevba kutató munkájának törekvéseit és nehézségeit: „Béninről az európai utazók és hittérítők rövid jegyzeteit nem számítva, 1472—1897-ig a büntető angol hadjáratig — nem létezik írott történelem. Elképzelhető, milyen nagy feladat, milyen türelmes munkára volt szükség, míg érthető és indokolt tényekhez jutottam a babonás — honi történészek sajátos módon mítoszokkal, csodákkal és regákkel álcázott mondókájukból. „Ogharev be történelmet a királyi (Oba)" kovács meséiből, a királyi lantos regéiből, az udvari rézműves mester emlékezeteiből és az „Ihama" — „Ihogbe" hivatásos királyi mesemondó történésznek, uralkodók lajstromaiból az 1933-ban hagyományos tisztségét betöltő Akenzua, II. bénini Oba segítségével állította össze. *Számos megállapítását később európai történészek igazolták.*

A szájhagyomány és az itt felsorolt más források egyedül azonban nem tennék lehetővé az afrikai múlt rekonstrukcióját. Az arab feljegyzések, az elarabosodott szudáni fekete tudósok (Tombouctouból) fennmaradt korabeli forrásai nyújtják a legmegbízhatóbb adatokat. Az arab kéziratok egy része csak az utóbbi években került fordításra, feldolgozásra. Az arab munkák (IX—XIV.) csak a XVI. században kerültek napvilágra. Feltehető, hogy még mindig az értékes források egy része ismeretlenül hever (London, Párizs, Vadja) leltáraiban. (Erről lásd részletesebben Suret—Canale i. m. 124. old.). Úgy tűnik, hogy az afrikai eredeti írásbeliség lehetősége sincs még véglegesen tisztázva ... (?)

[94] Davidson: i. m., 82. old.

[95] I. m., 139. old.

[96] Az afrikai táncokra, zenére vonatkozóan részben Davidson idézett művének gondolatmenetét és anyagát követtük. — Az afrikai hagyományos irodalomról lásd Keszthelyi T. i. munkáját vagy „Afrika üzenetei" című rövid ismertetést a Híd 1975/12. számában.

[97] Curtin: i. m., 61. old.

[98] Curtin: i. m., 294. old. és Crowder 136. old.

[99] Davidson: i. m., 134. old.

[100] Keszthelyi: i. m., 29. old.

[101] O. Bihalji Merin: Naivni umetnici sveta, Bgd., 1971, 55. old. képszám 42.

[102] I. m., 89. old.

[103] I. m., 150. old.

A felsorolt műveken, lexikális adatokon, folyóiratok anyagán stb. kívül érdemes még megemlíteni:

— Paul Fordham: The Geograpy of African Affairs, London, 1965.
— Peter Kup: The Story of Sierra Leone, Cambridge, 1964.
— Pierre Viguier: L'afrique de L'ouest vue par un agriculteur, Paris, 1961.
— Dr. Kabongo Bujitu: Pour mieu cimprendre la littérature aux Zaïre, Kinshasa, 1975. stb.

Rezime

O baštini jedne kulture, umetnost „Crne Afrike" u svetu evropskih (zapadnih) pogleda i zabluda

Civilizacija i kultura Afrike je dugo ostala izvan iskrenog interesovanja zapadnog sveta, koji je posezao samo za njena prirodna bogatstva i radnu snagu. Zastarele predstave o Africi, iako su se već i ranije počele menjati, ipak još i sada nakon sticanja nezavisnosti čitavog niza naroda Afrike, jedva se oslobađaju težine ranijih kleveta, poluistina, podcenjivanja i negiranja njene istorijske i kulturne prošlosti.

U osnovi ovih tvrdnji, bez obzira da li se radi o kulturi ili umetnosti, krije se mišljenje da su afrički narodi nesposobni za duhovni život, da u svojoj prošlosti, usled nedostatka organizacionog smisla i primitivnosti — nisu ostvarile stalne gradske i državne oblike zajedničkog načina življenja itd.

Iz ovih razloga, potrebno je pitanja tradicionalne civilizacije i kulture afričkih naroda u prošlosti, razmatrati u sklopu istorijskog i društvenog razvoja.

U tom pokušaju pisac napisa ukazuje na razvoj društvenih proizvodnih snaga i odnosa kod afričkih naroda, osvrćući se na specifična obeležja tog razvitka. Iznosi se skraćeni istorijat afričkih društava od prvobitnih zajednica, „Nok" kulture, stvaranja afričkih država i razvoja proizvodnih snaga i odnosa do vrednih ostvarenja afričkih civilizacija u vreme prvog dolaska evropljana. Tada su afričke zajednice sa svojim urbanim sredinama, uopšteno govoreći, dostigle stepen polufeudalnih odnosno feudalnih odnosa. Iznose se primeri dostignutog visokog stepena civilizacije, kulture i posebno umetničkih ostvarenja (Benin i dr.). Pisac opisujući materijalne odnose afričkih zajednica osvrće se i na duhovnu nadgradnju tih društava: religiju, ustanove društvenog života, umetnost i sl.

Dolaskom evropskih osvajača, na tlu Afrike se zapaža postepena stagnacija a potom i nazadovanje. Raspadaju se postojeće državne organizacije, one se gube u moru plemenskih raspri, ratova — nastaje vreme opšteg društvenog nazadovanja, kulturne dezintegracije postojećih organizacija afričkog tradicionalnog života. Na postavljeno pitanje, šta je ovoj pojavi osnovni društveno-istorijski razlog!? Pisac odgovara da je to pojava hajke na ljude, trgovina robovima — u koju su evropejci bacili Afriku — zbog svojih naraslih potreba za radnom snagom, na plantažama novoosvojenih kolonija obe Amerike, ostrva u Karipskom moru. Robovi iz Afrike ne samo što se u predvečerje kapitalizma, industrijske revolucije i prvobitne akumulacije kapitala — znatno doprineli pri-

vrednom razvoju zapadnog sveta, nego — istovremeno gurnuli Afriku u neviđeni haos, rušili sve moralne, etičke osnove njenih tradicionalnih društvenih zajednica. Afrika je zato pružala samo pojedinačne primere otpora evropskim zavojevačima, no ipak i posle njene imperijalističke deobe, među velikim silama (1884—85, Berlin) zahvaljujući otporu pojedinih afričkih država — konačna kolonizacija Afrike je dovršena tek 1900—1902. god. Nužno je isticati doprinos naroda Afrike zapadnim civilizacijama, jer egocentrične zapadne civilizacije negiraju upravo taj doprinos. Afrika je međutim omogućila — svojom radnom snagom, zlatom i drugim sirovinama — brzi razvoj proizvodnih snaga zapada. Uticaji afričkog duhovnog života ugrađeni u zapadnu civilizaciju se međutim, ne mogu meriti vrednošću radne snage i zlata Afrike. Zapad, uistinu priznaje afričku umetnost — takoreći samo na polju skulpture i to zato što je „primitivna". Međutim niti se ta afrička plastika može nazvati primitivnom, niti je njen uticaj jedini — koji je ostavio traga na umetnostima zapadnih civilizacija. U napisu se zato govori o slikarstvu, plesu i muzici, o svojevrsnom bogatstvu afričkog duha, tolerantnosti njenog mentaliteta, o dubokom poštovanju prirodne okoline — kao sačuvanoj istini tradicionalne afričke životne filozofije „animizma" itd.

DANAŠNJI, oslobođeni narodi Crne Afrike imaju i svoju PROŠLOST, a ta je bila svetla! Afrika čuva i obnavlja svoje tradicionalne vrednosti i podjednako se bori protiv izopačenog predstavljanja kako njene „primitivne" umetnosti tako i upućivanja nekih „dobronamernih" zapadnih saveta ka čuvanju njenih tradicionalnih „vrednosti" pod kojima se klišetirano predstavlja idila afričkog sela a „civilizovani crnac" je oličen u dobronamernom ali tupom i priglupom liku sluge, „lift boya", džez muzikanta i sl. Nasuprot svemu tome, savremena Afrika sjedinjuje renesansu njenih tradicionalnih vrednosti sa tekovinama savremene nauke i društvenog razvitka.

Istorija je i na drugim stranama zabeležila privremene zastoje, stagnacije i padove. Ne može se zato sumnjati u materijalnu i duhovnu obnovu Crne Afrike u izmenjenim svetskim uslovima. O Africi se ne sme suditi po njenom kolonijalnom dobu i prema ocenama stranih kolonizatora. Sa Afrikom se na žalost, upravo to dogodilo. Otklanjanje tih zabluda je ne samo u interesu Afrike, nego je opšti interes. To je ujedno i obogaćivanje vrednosti sopstvene kulture.

Summary

The heritage of a culture — the Art of „Negro Africa" in the light of the European (West) views and fallacys

It is apparent that the World in general, West and the old colonial powers in particular, were unprepared for the emergence of Africa. The old popular mental image of the „dark continent" (altough the sam began to change), is even now, after winning the independence of almost all african people, difficult to liberate from the belief in earlier half-truth, underestimate and deny of its historical and cultural past. Really, the West.

World was interested only in african natural wealth ressources and in its labour forces. Therefore, the civilization and the culture of Africa, were for

a long time of no interest; they were mere „primitive" and „pagan". The roots of such opinion, that the african people are not capable for mental and spiritual life, lie much further back in the history of western ideas. In their past, because of the lack for organization and primitive life — they have not obtained a level of living in constant organized city and state, etc.

Having all this in mind, it is necessary to examine the question of a traditional civilization and culture of the african people in the past, in the frame of historical and social development.

In this respect, the writer of this article has the intention to point out the development of the social structure and relations of production at the african people taking into consideration also the specific conditions and marks of such development. There has been the very shortened history of the african people from the first communites — clan and tribe organization, „Nok" culture, appearance and the rise of the first african states, the development of the production means, trade and relations of the african civilizations, until the arrival of the first europeans. Then the african communities with its urban centres, say in general, have attained a semi-feodal or feodal level of social organization. There are some examples of the attained high degree of the civilization, culture and the well-advanced arts (Benin etc.).

The writer discusses also the material relations and culture of the african communities and same characteristics of the culture that flourished in the pre-industrial age, as for example: religion, art, institutions and customs of the social life, etc.

Since the arrival of the european conquerors, it is visible that Africa falls in stagnation and later on even retrogression.

The african communities were lost in tribe fights, wars etc., that ultimately led to the near-total extinction of the african middle age state organizations, therefore also to the cultural desintegration of the african traditional life.

According to the autor, the main social-historical reason of these events is a pursuit of the people, trade of slaves — initiated and organized in Africa by the europeans (for plantation slavery in tropical America).

The Slave Trade in and from Africa, on the eve of the european industrial revolution, supported the western economical growth In the same time, thrusted Africa in chaos and ruined all moral and etic basis of its traditional communities. Subsequently, Africa had rendered only same individual examples of the resistance to the european conquerors. However, after its, imperialistic division, still — thanking to a resistance of some african communities and countries, final colonization finished just in 1900—1902. It is important to emphasize the contribution of the african people to the West, because egocentric West civilization deny just this contribution. Africa has, however bloodily supported the enrichment of West, vith its labour forces, gold and row materials. The influence of the spiritual life built into the West, naturally cannot be measured by the value of its labour forces, gold and row materials. The West however, is admiting tha african art — almost only in connection with a sculpture. Because this art is „primitive". But this african plastic cannot be named primitive, and is not the only one which influenced the arts of the western civilization. Therefore in the article are also threated the african dances and music, painting, richness of the african spirit, tolerance of its mentality, the deep african respect to the natural environment, as the african traditional life philosophy „Animism", atc.

THE PRESENT, free people of the „Black Africa" have their own PAST and the same was bright! Africa is keeping and renewing its real traditional values and at the same time is fighting against false opinion about its „primitive" art and also against some „good-meant" west advices in connection with keeping of its so called „traditional values". On the contrary, the modern Africa is joining the renaissance of its traditional values with acqusition of the modern sciences and social development.

The history has also noticed on some other sides the temporary stagnations and fails. Therefore, nobody can doubt in material and spiritual renewal of Negro Africa. It cannot be judged about Africa regarding its colonial period and according to the opinions and estimations of foreign colonists. Unfortunately, just this had happened with Africa. To remove false illusion about it, is not only of the interest for Africa, but it is also the interest for everybody. This is at the same time enrichment of the values of our own culture.